

Čini li odgoj čovjeka čovjekom?

Malbašić, Anja

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:788539>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET RIJEKA
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

ČINI LI ODGOJ ČOVJEKA ČOVJEKOM?

Diplomski rad

Mentor: izv.prof.dr.sc. Aleksandra Golubović

Studentica: Anja Malbašić

Studijske grupe: Njemački jezik i književnost i Filozofija

Rijeka, prosinac 2019.

1. Sažetak i ključni pojmovi.....	1
1. Abstract	2
2. Uvod	3
3. Što je čovjek, a što odgoj?	5
4. Religija i čovjek.....	9
4.1 Religijski odgoj: nekada i sad	10
5. Sokrat.....	13
6. Platon	15
7. Aristotel	19
8. John Locke	22
9. Jean Jacques Rousseau	25
10. John Dewey	29
11. Odgoj budućnosti	32
12. Zaključak	37
13. Popis literature	38

1. Sažetak i ključni pojmovi

Odgoj definiran kao proces ili djelatnost usmjerena na čovjeka za cilj ima prenijeti i usaditi određene vrijednosti te oblikovati ljudsko biće. Njegovu ulogu najčešće preuzimaju roditelji, no i učitelji, nastavnici i odgajatelji. Postavlja se pitanje što oni čine dok nas odgajaju, koja je uopće uloga odgoja i što se točno njime nastoji postići. Otvara se i pitanje vrijednosti koje se podučavaju, na koji način procjenjujemo što dijete treba usvojiti, a što ne. Konačno, neizbježno je i pitanje u kojoj nas mjeri sve to čini ljudima. U tu svrhu, opisat ću i izložiti učenja reprezentativnih autora na području filozofije odgoja čiji je filozofski i pedagoški angažman ostavio veliki trag na ono što danas nazivamo i smatramo odgojem. U ovome radu razmatrat ću nekoliko ključnih pitanja: (1) što je čovjek, a što odgoj?, (2) koja je uloga religije u odgoju?, (3) koje su vrijednosti važne za odgajnika te posljedično (4) u kojoj nas mjeri to čini čovjekom? Odgovore na postavljena pitanja ću potkrijepiti interpretacijom djela nekih od najvažnijih imena filozofije odgoja uz vlastita propitivanja i kritički osvrt.

Ključni pojmovi: čovjek, odgoj, filozofija odgoja, vrline

1. Abstract

Education, defined as a human-centered process or activity, aims to transmit and build certain values into the human being. Its role is most often assumed by parents, but also by teachers and educators. The question is what do they do while raising us, what is the role of education and what it is exactly that children have to learn and adopt. Finally, the inevitable question is the extent to which all this makes us human. To this end, I will describe and expose the teachings of representative authors in the field of educational philosophy whose philosophical and pedagogical engagement has left a large mark on what we today call and consider education. In this paper I will discuss several key questions: (1) what does it mean to be a human and what does education mean?, (2) which role has religion in education, (3) which values are important and consequently (4) to what extent does this make us human? I will answer these questions by interpreting the works of some of the most important names in philosophy of education, giving also my own critical reflection.

Key words: human, education, philosophy of education, virtues

2. Uvod

Svako ljudsko biće je proizvod odgoja. Od naših prvih riječi i koraka do polaska u školu i zaposlenja izloženi smo utjecajima koji nas oblikuju, bez obzira jesmo li toga svjesni ili ne. To oblikovanje nas kao osoba je odgoj, a utjecaji o kojima govorim ne odnose se samo na roditelje, budući da su oni prva asocijacija kada čujemo riječ odgoj. Na nas i na naše stavove, osim roditelja, utječu i prijatelji, učitelji, knjige koje čitamo, filmovi koje gledamo, glazba koju slušamo. Stoga možemo reći da je pojam odgoja izrazito kompleksan pojam kojem možemo pristupiti sa antropološkog, socijološkog, psihološkog, povijesnog, pedagoškog i filozofskog aspekta. Iako se čini kako je pedagogija dominantno područje kada je riječ o odgoju, u nastavku rada ću pokazati kako ona isprepliće, prožima i nadopunjuje svako od prethodno spomenutih područja, no vrijedi i obrnuto. U ovom diplomskom radu pojmu odgoja ću pristupiti sa filozofsko-pedagoškog aspekta, dajući prednost filozofiji odgoja kao znanosti koja proučava i nastoji riješiti probleme vezane uz ljudsku egzistenciju, a odgoj je svakako jedan od nužnih uvjeta da opstanemo i funkcioniramo kao ljudska bića. Kako sam i ranije navela, odgoj je kompleksan pojam koji obuhvaća prenošenje i oblikovanje znanja, razvoj intelektualnih sposobnosti, stjecanje navika i formiranje karaktera. Stoga ću svoje istraživanje usmjeriti na vrijednosti koje odgajatelji nastoje prenijeti i usaditi u mlada bića koja se nalaze u odgojnom procesu. Naglasak će prvenstveno biti na tome na koji način kod djece potičemo izgradnju moralnog karaktera, koje vrijednosti odnosno vrline moraju usvojiti i u kojoj mjeri ih to čini ljudima. Drugim riječima, u ovom je radu u fokusu pitanje - čini li odgoj čovjeka čovjekom? Kao što sam istaknula i ranije, pitanje odgoja je izrazito složeno pitanje o kojemu su promišljali i prvi mislioci, poput antičkih filozofa, no ostalo je aktualno i danas te je tema mnogih istraživanja, članaka, knjiga. Budući da u ovom diplomskom radu ne mogu obuhvatiti sve autore koji su se bavili odgojem, fokusirat ću se na one reprezentativne: Sokrata, Platona, Aristotela, Lockeja, Rousseaua i Deweya.

U prvom poglavlju postavljam pitanje što je čovjek, a što odgoj. Već ćemo iz samih definicija vidjeti da se čovjek određuje kao odgojeno biće, ali i da se odgoj definira kao djelovanje usmjereno na čovjeka. Osim toga, osvrnut ću se i na kršćanski odgoj, kao jednu od opcija interpretiranja budući da veliki broj vrijednosti poput slobode, odgovornosti i jednakosti koje su važne za odgoj, stoje i u temeljima kršćanskog nauka koji je nadahnuo mnoge autore i njihovu odgojnu filozofiju. U drugom se poglavlju upoznajemo sa Sokratom i njegovom filozofijom koju je koristio kako bi odgajao. Njegova poznata tvrdnja „znam da ništa ne

znam" predstavlja temelje njegove filozofije prema kojoj čovjek neprestano mora preispitivati svoje stavove, tražiti istinu, smisao i znanje u sebi jer je to rođenjem usađeno u njega, samo se mora prisjetiti. Zadaća odgajatelja je da pomogne djetetu na tom putu, usmjeravajući ga ka onome što je dobro, ne pokušavajući promijeniti ono što dijete jest već ga potaknuti da pronade ono najbolje u sebi jer se u njemu već nalaze sve želje, sklonosti, namjena i svrha. U trećem poglavlju susrećemo se sa Sokratovim učenikom Platonom koji je pisao o svome učitelju i iz čijih djela najviše saznajemo o njemu. Iako je velikim dijelom bio nadahnut Sokratovim učenjem, Platon je odlučio konstruirati i detaljno opisati cijeli odgojno-obrazovni sustav koji bi bio usmjeren ka stvaranju što boljih građana koji će služiti svojoj državi, ali i država njima. Građane je dijelio u tri staleža u kojima svaki od njih obnaša funkciju za koju je obrazovan te na taj način usmjerava ljude da ostvaruju svoj puni potencijal kako bi u sinergiji sa drugima tvorili što bolju i uspješniju državu. O Platonovom učeniku Aristotelu pišem u četvrtom poglavlju. U njegovim djelima poput *Nikomahove etike* i *Politike* možemo uočiti Platonov utjecaj pa će tako i njegov učenik naglašavati važnost države ali i pojedinca jer se oni međusobno nadopunjuju. Čovjeka definira kao političku životinju koja treba društvo ali i koja treba društvu. Od svojih prethodnika Sokrata i Platona razlikuje se po tome što ističe da bi krajnji cilj života trebala biti eudaimonia, odnosno sreća koju možemo postići vježbanjem i usvajanjem vrline. Rasprava nas dalje vodi do Johna Lockeja, pa se tako u petom poglavlju bavim njegovom filozofijom odgoja u čijem se temelju nalazi tvrdnja da smo po rođenju *tabule rasae* odnosno prazne ploče čime u središte odgoja, osim djeteta, stavlja i roditelje i odgajatelje čija se zadaća ogleda u podučavanju i pripremanju djeteta da bude koristan član zajednice. U šestom je poglavlju riječ o Jean Jacques Rousseau i njegovom djelu *Emil ili O odgoju* u kojem piše o štetnom utjecaju okoline na djetetov razvoj (pa stoga poziva i na odgoj u izolaciji isključivo uz mentora) te ističe važnost iskustva odnosno empirijskog znanja budući da djeca najbrže uče putem uočavanja uzroka i posljedica. Velikan suvremene filozofije odgoja, John Dewey, tema je sedmog poglavlja. Inspiriran Platonom i Rousseauom, Dewey kombinira njihove filozofije kako bi pronašao ono što je uistinu važno za odgoj. Zaključuje da osim odgoja, koji bi se trebao odvijati na relaciji dom-škola, važnu ulogu ima i obrazovanje u kojem će učenici biti aktivni sudionici, a ne pasivni promatrači što znači da bi trebali učiti putem istraživanja odnosno iskustva. Posljednje sam poglavlje odlučila iskoristiti kako bih zaokružila ovu raspravu te sam se osvrnula na članak Vini Rakić i Svjetlane Vukušić *Odgoj i obrazovanje za vrijednosti* u kojem na detaljan i sistematičan način sažimaju sve ono bitno za odgoj i obrazovanje u današnjem vremenu, vremenu stalnih i naglih promjena, u kojemu je jako lako izgubiti osjećaj za ono što je važno, a to su djeca i njihovo dobro.

3. Što je čovjek, a što odgoj?

Kako bih bila u mogućnosti odgovoriti na pitanje čini li odgoj čovjeka čovjekom potrebno je prvo odgovoriti na dva pitanja: što je čovjek i što je odgoj. To su u pravilu jednostavna pitanja, no odgovor je veoma složen. Zašto? Zato što je čovjek duhovno, tjelesno, društveno, kulturno, povijesno i religiozno biće te su mnoge znanosti poput medicine, biologije, antropologije, sociologije i povijesti svojim istraživanjima nastojale doprinijeti razumijevanju čovjeka i njegove naravi, no nikada nije udovoljeno univerzalnom zahtjevu da se definira što je čovjek. Jednako vrijedi i za odgoj kojemu se pristupa sa pedagoškog, filozofskog, psihološkog, religioznog, antropološkog i mnogih drugih stajališta. Ipak, u moru definicija ograničit ću se na one koje su važne za filozofiju odgoja. Četiri su neizostavne komponente koje moramo uključiti u definiciju čovjeka: čovjek je misaono biće koje donosi zaključke i razmišlja, čovjek je duhovno biće jer umije razlikovati dobro od zla, on je i društveno biće jer živi u zajednici i ostvaruje se unutar nje ali je i prirodno biće jer je od nje nastao i njen je dio.¹ Kako se u ovu priču uklapa odgoj? Definicija je mnogo, no srž im je ista: odgoj je proces oblikovanja i razvijanja čovjeka u njegovim ljudskim odlikama. Obuhvaća tako moralni, tjelesni i intelektualni razvoj.² Kada kažemo da je odgoj djelatnost usmjerena na čovjeka tada tvrdimo da postoji određena namjera, odnosno intencija. Citirajući Antu Vukasovića, Branko Bognar u svome članku *Čovjek i odgoj* navodi sljedeće: „*Vukasović smatra kako je za odgoj bitna njegova namjera ili intencionalnost. Za razliku od životinja koje se za svoju mladunčad brinu instinktivno, ljudi svjesno i planski organiziraju odgojno djelovanje.*”³ Već iz same definicije odgoja proizlazi da se u središtu njegovog zanimanja nalazi čovjek kao pojedinac kojemu je odgoj nužan kako ne bi ostao na primitivnoj razini, poput životinje. No, promotrimo još neke od opcija interpretiranja čovjeka i onoga što on jest. U uvodu sam navela da ovoj temi pristupam sa filozofskog aspekta pa ću u nastavku slijediti članak Ivana Šestaka kako bih iznijela kratki povijesni pregled shvaćanja čovjeka u filozofiji, osvrćući se isključivo na razdoblja antike i kršćanstva budući da je veliki broj kasnijih filozofa temelje za svoja učenja pronašao upravo u učenjima mislioca tih razdoblja. Kako sam najavila i u uvodu, ovim radom želim istražiti utjecaj odgoja na čovjeka pa je nemoguće uzeti u razmatranje cijeli povijesni pregled o čovjeku te ću se iz tog razloga ograničiti samo na prethodno navedena područja.

¹ Definicija čovjeka <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13473> (stranica posjećena 20.11.2019)

² Definicija odgoja <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44727> (stranica posjećena 20.11.2019)

³ Vukasović prema Bognaru, Bognar, B. (2015). *Čovjek i odgoj*, 19

Čovjek je od pamtivijeka smatran religioznim bićem. Uočavajući pojave koje nije mogao kontrolirati, poput kiše, munja, poplava i suša čovjek postaje svjestan nekog nadnaravnog bića koji upravlja njime i čitavim ljudskim postojanjem. Želeći udovoljiti tome biću, čovjek mu se obraćao molitvama i prinošenjem žrtvi. Ljudski je život tako bio kontroliran silama prirode i voljom bogova sve do naglog političkog i ekonomskog razvoja koji je omogućio bolje uređene gradove i bolje obrazovanje. Na filozofsku scenu tada stupaju jedni od najvećih simbola zapadne filozofije: Sokrat, Platon i Aristotel. Iako se filozofija u svojim počecima više zanimala za kozmos i pronalaženje pratvari, prvobitnog elementa iz kojeg je sve nastalo, pojavom sofista i Sokrata filozofska pažnja se usmjerava na čovjeka i njegovu narav.⁴ U temelju Sokratove filozofije nalazi se nauk o spoznaji samog sebe. Samo je čovjek koji je spoznao sam sebe svjestan svoje vrijednosti što mu omogućava da vlada sam nad sobom te da se odupire svemu izvanjskom što mu može naštetiti. Zapravo, Sokrat tvrdi da čovjek ne može činiti zlo jednom kada spozna što je dobro, preciznije rečeno, onaj koji čini zlo čini ga iz neznanja, jer nije spoznao što je dobro. Da bi došao do toga znanja mora prakticirati vrlinu jer „[...] *jedino život prema vrlini ima vrijednost!*”⁵ Možemo primijetiti kako je Sokratov nauk usmjeren isključivo na čovjekovu nutrinu, brigu o duši i oplemenjivanju iste za što je nužan ispravan odgoj koji se odvija putem dijaloške metode između učitelja (odgajatelja) i učenika. Na taj način oni surađuju pri čemu učitelj pomaže učeniku da ispolji svoje znanje budući da se ono prema Sokratu već nalazi u svakome od nas, potrebno ga je samo stimulirati da izađe na vidjelo.

Platon, Sokratov prijatelj i učenik, je zastupao dualističku ideju čovjeka prema kojoj se čovjek sastoji od duše i tijela, dviju sastavnica koje su potpuno različite i koje su ujedinjene samo privremeno. Čovjek je po svojoj biti samo duša koja je postojala u svijetu ideja u kojem je stekla određena činjenična znanja uz pomoć kojih može prosuditi je li neko djelovanje pravedno ili nije. U svome dijalogu *Fedar* Platon pripovijeda o tome kako je duša, dok je boravila u svijetu ideja, postala teška i puna zaborava te je pala na zemlju i nastanila se u ljudska tijela.⁶ Budući da tijelo ne može spoznati ideje poput dobrote i pravednosti, duša je ta koja nadilazi tijelo, koja je besmrtna i božanstvene naravi te uz pomoć nje spoznajemo sve druge ideje, sve ono što pripada duhovnoj stvarnosti. S obzirom da je tijelo prolazno, a duša besmrtna za čovjekovo ispunjenje i smisao nisu dovoljna materijalna ili osjetna bogatstva. Baš poput Sokrata, Platon smatra da čovjek svoj smisao postiže prakticiranjem vrline. Osim toga,

⁴ Šestak, I. 2003. str.285

⁵ Šestak, I. 2003. str.287

⁶ Šestak, I. 2003. str.288

kako navodi i Šestak analizirajući Platona: „Čovjek na ovoj zemlji boravi privremeno, u stalnoj protegnutosti i želji za nadosjetnim i transcendentnim koje je istinska zbilja i njegova prava domovina i s kojom on stoji u dodiru sa svojim razumom.”⁷ Iako je duša vječna, a tijelo prolazno Platon će u svojim djelima, osobito u *Državi* i *Protagori*, često naglašavati da je i jedno i drugo jednako važno za vrlinu jer ne može vojnik slabog tijela naučiti što je vrlina hrabrosti, ako će zbog svoje slabosti pokleknuti pred ratom i opasnostima. Uviđamo da i Platon daje prednost čovjekovoj duši nad tijelom jer je ona neuništiva, no ipak da bi oplemenili dušu, pronašli smisao i živjeli život vrijedan življenja, važno je da duša i tijelo surađuju. Samo na taj način možemo postati ljudi koji provode život posvećen prakticiranju vrline.

Učenje Sokrata i Platona se dijelom ogleda i u Aristotelovoj filozofiji, za što je u najvećoj mjeri bio zaslužan njegov učitelj Platon. I Aristotel će, poput svojih prethodnika, isticati važnost duše o čijem je istraživanju napisao i djelo *O duši*. Tako tvrdi da je ona životno počelo svih živih bića, uključujući i životinje te je definira kao *entelecheia he prote somatos physiku organiku*, odnosno prva entelehija prirodnoga tijela opskrbljenog organima.⁸ Prema njegovom učenju, sve je sastavljeno od materije i forme. Forma je kod čovjeka duša, a materija tijelo te zajedno čine supstancijalno jedinstvo čime se nadvladava Platonov dualizam.⁹ Ipak, i Aristotel veću važnost pridaje čovjekovoj duši, njegovim duhovnim mogućnostima i njegovoj sposobnosti da postigne *eudaimoniu*, odnosno sreću koju vidi kao cilj ljudskog života kojemu su usmjerene sve naše radnje. Budući da se čovjek sastoji od materije i forme, odnosno tijela i duše, za postizanje sreće važno je da obje sastavnice budu zadovoljene. Tijelo ćemo zadovoljiti tako da mu omogućimo osjetna iskustva (zadovoljstva) dok će se duša zadovoljiti ukoliko uz pomoć razmišljanja budemo uvježbavali svoje umske sposobnosti. Da bi to ostvarili moramo posjedovati vrlinu koju Aristotel definira kao sredstvo kojim se postiže sreća.¹⁰ Za razliku od Sokrata i Platona, Aristotel moralne vrline određuje kao sredinu između dvije krajnosti (npr. hrabrost je sredina između straha i smjelosti) o čemu će biti detaljnijeg govora u sljedećem poglavlju. Možemo zaključiti da je za Aristotelovu sliku čovjeka nužno da tijelo i duša budu u skladu, da njihove potrebe budu zadovoljene te da uz pomoć vrline čovjek doseže sreću koja je krajnji cilj ljudskog života. Ipak ne smijemo izostaviti činjenicu da se Aristotel osim etikom bavio i politikom te je u nekoliko navrata

⁷ Šestak, I. 2003. str.288

⁸ Šestak, I. 2003. str.289

⁹ Šestak, I. 2003. str.289

¹⁰ Aristotel, 1999. str.177

definirao čovjeka kao biće politike jer „[...] čovjek se tek u komunikacijskom zajedništvu s drugim ljudima može u potpunosti ostvariti, tj. voditi dobar moralan i umski život, odnosno postići sreću.”¹¹ Baš poput Platona i njegove države i Aristotel je smatrao da je država potrebna pojedincu, ali i pojedinac državi budući da se njihovi ciljevi podudaraju: dobro odgojeni i obrazovani građani činit će državu stabilnom, dok će stabilna država pružati svojim građanima potreban odgoj i obrazovanje.

Helenističko razdoblje obilježili su stoicizam i epikureizam koji je ime dobio po filozofu Epikuru. On, baš poput Aristotela, smatra da je cilj ljudskog života sreća koja se sastoji u zadovoljstvu koje proizlazi iz mirnog i spokojnog života i odsustva brige. Za takvu vrstu zadovoljstva nužna je vrlina jer čovjek u svemu mora uživati sa određenom mjerom. Posebno je zanimljivo naglasiti, što i Šestak navodi u svome članku, da je Epikur smatrao kako se ne treba brinuti ni zbog politike, ni zbog smrti ni zbog bogova: oni se ne bave stvarima ovoga svijeta. Smrti se ne moramo bojati jer je nema dok smo živi, a kada nastupi nas više nema. Za politiku smatra da bi je se trebali kloniti budući da je puna turbulencija koje mogu bespotrebno uznemiriti našu dušu. Šestak zaključuje kako je ovdje riječ o egoističkom hedonizmu jer Epikur tvrdi kako bi trebali učiniti sve da sebi ugodimo i izbjegavati ono što bi nas moglo uznemiriti.¹² Ovakva slika čovjeka i onoga što bi trebao biti je u potpunoj suprotnosti sa društvom i državom jer oni predstavljaju okvire unutar kojih se ljudi moraju razvijati kako bi bili korisni sebi i svojoj zajednici.

Još jedan od pravaca, koji je bio prisutan u Sokratovo doba, a puni je zamah doživio u razdoblju helenizma, nosi naziv skepticizam čiji je začetnik bio Piron. Za razliku od Sokratovog učenja da se istina već nalazi u nama, Piron je naučavao da istinu ne posjedujemo već za njom tragamo, što je sadržano i u samom nazivu skepticizam budući da taj naziv dolazi od riječi *skepsis* što znači traganje ili istraživanje. Zanimljivo je što je istina za svakog tragača nedokučiva, koliko god tragao za njom ne može je do kraja dokučiti pa se iz tog razloga svaki čovjek mora suzdržavati od konačnog suda u čemu leži recept za sreću. Ipak, mnogi će se složiti kako je ovakav stav iznimno radikalno te da ne možemo živjeti u sumnji ne prihvaćajući išta kao istinu. To se posebno odnosi na odgoj koji je definiran primarno kao proces prenošenja i usvajanja znanja pa se čini kao da ne bi imalo smisla odgajati ako uvijek sumnjamo u znanja i vrijednosti koje moramo prenijeti na drugoga.

¹¹ Šestak, I. 2003. str. 290

¹² Šestak, I. 2003. str. 292

4. Religija i čovjek

Pojavom židovstva i kršćanstva mijenja se pogled na osobnu slobodu čovjeka, koja se u antici shvaćala samo u socijalnom smislu. Budući da je Bog slobodan, a čovjek je stvoren na njegovu sliku, slobodan je i čovjek. No, sloboda za sobom vuče i odgovornost pa je tako čovjek odgovoran za postupke koje čini u ovozemaljskom životu o čemu zatim ovisi i njegov život u vječnosti s Bogom. Povučemo li paralelu sa odgojem uvidjet ćemo kako je jedna od temeljnih vrijednosti koje nastojimo podučavati upravo odgovornost, bez obzira ima li religija neku ulogu u čovjekovu životu ili ne. Preuzimanjem odgovornosti za svoje postupke započinje naš razvoj, naš put ka potpunom ostvarenju. Fernando Savater u svome djelu *Etika za Amadora* definira odgovornost kao „[...]spoznaju da me svaki od mojih postupaka izgrađuje, definira, osmišljava.”¹³ što dodatno naglašava važnost podučavanja i usvajanja odgovornosti kao vrline koja nas čini čovjekom. No, o odgovornosti kao vrijednosti koja se mora podučavati pisat ću nešto više u nastavku rada. Ono što bih željela izdvojiti i naglasiti kao važno jest sljedeći citat iz Šestakovog članka: „[...] svi su ljudi jednaki [...] jer su djeca jednog nebeskog Oca, među sobom braća i sestre [...]”¹⁴ Osim što je čovjek u židovsko-kršćanskoj tradiciji odgovoran on je i jednak svim drugim ljudima. Bez obzira na porijeklo, obrazovanje, bogatstvo i zvanje u očima Boga svi ljudi su braća i sestre, jednaki. Iz ovoga možemo povući još jednu okosnicu sa odgojem, osobito kada je u pitanju odgoj djevojčica i dječaka. Nije rijedak slučaj da su pedagozi i filozofi ali i mnogi drugi autori često pisali o odgoju dječaka, ostavljajući djevojčice po strani, dodjeljujući im isključivo ulogu majki i supruga. Iako je Platon među prvim izjednačavao ulogu djevojčica i dječaka, neki su kasniji autori poput Rousseaua u svome djelu *Emil ili o odgoju* još uvijek pisali samo o odgoju dječaka. Ipak, jednakost je danas, zajedno sa odgovornosti, jedna od temeljnih vrijednosti koja se nastoji prenijeti na nove generacije, a temelje za to nam je pružila religija čime započinje zaokret u pogledu na čovjeka, odgoj i odrastanje.

U kasnijim razdobljima poput humanizma, renesanse, prosvjetiteljstva, empirizma i postmoderne napušta se teocentrična slika svijeta u čijem je središtu Bog te se sve više okreće čovjeku kao središtu svijeta. Od čovjeka se očekuje da se služi svojim razumom, da se oslanja sam na sebe i preuzima odgovornost za svoja djela. O tome koliko je antropocentrizam potisnuo teocentrizam svjedoči i umjetnost. Slike, skulpture i skladbe više

¹³ Savater, F. 1991. str. 106

¹⁴ Šestak, I. 2003. str. 294

ne prikazuju ništa božansko i mistično već veličaju čovjeka u punoj snazi. On postaje biće koje teži samoostvarenju, samospoznaji, pronalasku svrhe i vrijednosti u sebi, a ne u stvarima oko sebe, a to je možda izraženo i danas, više no ikad. Iako religija uistinu pruža okvire unutar kojih se možemo razvijati slijedeći određena pravila, čini se kako u 21. stoljeću potreba za vjerom nije nužna kao ranije, ali je iz tog razloga potrebnije nego ikad odrediti što je to što nas čini ljudima, koje su to vrijednosti koje moramo usvojiti da bi činili dobro sebi i ljudima oko nas, bez obzira smatramo li se religioznim bićima ili ne. Već sam ranije navela kako upravo iz kršćanstva potječu neke od temeljnih vrijednosti koje nastojimo usvojiti i prenijeti na druge, a to su jednakost, sloboda i odgovornost. Iz tog sam razloga ograničila svoje istraživanje o čovjeku na antiku i kršćanstvo, smatrajući kako je za čitatelja važno da dobije širi uvid u to što su vrijednosti, od kuda potječu i zašto su važne za sliku čovjeka kao pojedinca koji ima pravo biti i slobodan i jednak drugima bez obzira pripada li određenoj vjerskoj zajednici ili ne.

4.1 Religijski odgoj: nekada i sad

Vidjeli smo ranije da je kršćanska religija usmjerena, i to dobrim dijelom na čovjeka. Osvrnut ću se na dvije struje koje su značajne za raspravu o čovjeku, a koje su svoje temelje pronašle upravo u kršćanstvu. Prva struja bila je nadahnuta platonskim učenjem, a druga aristotelovskim. Želimo li izdvojiti i značajne ličnosti koje su doprinijele napretku ovih struja, onda svakako moramo spomenuti sv. Augustina, koji je slijedio Platonovo učenje i sv. Tomu Akvinskog koji je bio inspiriran Aristotelovim učenjem. Osim toga, njihova je filozofija, odnosno učenje o čovjeku uvelike bilo teološki određeno. Tako Augustin navodi kako čovjek sebe razumije u Bogu i iz Boga: „*Budući da pak ideje subsistiraju u Božanskom umu, tada i čovjek sve spoznaje u Njemu i po Njemu te je tako Bog izvor čovjekove spoznaje istine svakoga bića.*”¹⁵ Čovjek bi tako trebao živjeti u jedinstvu s Bogom, za vrijeme ovoga života i u životu nakon smrti. Nerijetko se Augustinov čovjek naziva i čovjekom-prema ili hodočasnikom budući da je usmjeren prema Bogu kao apsolutnom dobru, alfi i omegi njegovog života.¹⁶ Za razliku od Augustina, Toma Akvinski, iako također nadahnut kršćanskom tradicijom, sliku svoga čovjeka gradi na Aristotelovim učenjima prilagođenim kršćanskom okviru. Njegov je čovjek jedinstvo dviju supstancija, duše i tijela, koji teži blaženstvu, sreći i savršenstvu, odnosno *eudaimonii* kao što Aristotel tvrdi. No u duhu

¹⁵ Šestak, I. 2003. str. 296

¹⁶ Šestak, I. 2003. str. 296

kršćanske tradicije za Akvinca je eudaimonia Bog, savršeno dobro kojem čovjek teži i s kojim živi u jedinstvu jer je i nastao na sliku i priliku Boga, kao dio njegovog vječnog plana. Uviđamo da je religiozan čovjek u potpunosti određen vjerom, da sve što čini čini u skladu sa Božjim nahođenjem kako bi s njim živio u jedinstvu u ovom i životu nakon smrti.

Osvremenimo li raspravu o značaju religije¹⁷, konkretnije kršćanstva za odgoj susrećemo se sa dva pitanja: koji su sadržaji kršćanskog odgoja i zašto je kršćanstvo (religija) dobar put ka oblikovanju ličnosti. Sadržaji se u širem pogledu odnose na upoznavanje sa temeljnim karakteristikama kršćanstva, njegovom tradicijom i vrijednostima. U užem pogledu to su učenja o vrijednostima na temelju kojih razlikujemo dobro i zlo, moralna izobrazba te učenje o duhovnosti i religioznosti kao unutarnjem stanju duha, a ne isključivo vanjskoj manifestaciji. Da bi to bilo moguće, ključni su sljedeći čimbenici: prije svega obitelj, zatim vjerske institucije, mediji i škola. Prednost se prije svega daje roditeljima budući da je njihova uloga u odgoju, pa i u onom religijskom, odlučujuća. Roditelji odgojeni u duhu vjere na svoju će djecu nastojati prenijeti iste vrijednosti kojima su oni podučavani. Slijedimo li deset Božjih zapovijedi, koje su nam date kao smjernice, to su prije svega: vjera u Boga, poštovanje, iskrenost, vjernost, dostojanstvo i skromnost. Uloga roditelja i vjerske zajednice je da upozna dijete sa tim vrijednostima, da ih promiče u svakodnevnom životu i da nauči dijete ispravnom načinu ophođenja prema sebi, drugima i Bogu. Na taj način od djeteta činimo vjernika, a biti dobar vjernik, dobar kršćanin znači prije svega biti dobar čovjek. Uvidio je to i fra Stipo Kljajić koji u svome eseju *Odgoj za kršćanski karakter* navodi sljedeće: „*Važno je ovo istaći zbog toga što smo u stalnoj opasnosti da ovo predvidimo i onda nastojimo biti dobri vjernici, dobri kršćani a nismo dobri ljudi.*”¹⁸ Narodna izreka kaže da su ljudi gusto posijani, ali rijetko niču. Uistinu se čini kako je danas, više nego ikad prije, jako teško odgajati, osobito u duhu vjere i usaditi u djecu temeljne vrijednosti koje će ih učiniti ljudima. Isto tako, čini se i kako se ulaže više napora u odgoj, a rezultati bivaju sve lošiji. Što nam je onda činiti? Prije svega, moramo osvijestiti činjenicu da je odgoj proces koji ne završava sa našim punoljetstvom ili odlaskom od kuće već traje cijeli život. Sa tim saznanjem trebali bi poticati i sami sebe ali i druge oko nas da se neprestano unaprjeđujemo, učimo i da težimo ka tome da postanemo ljudi. Postati čovjekom ali i odgojiti nekoga da postane čovjekom u duhu vjere nije nimalo lak zadatak, ali rezultat je plodonosan. Riječima već spomenutog fra Stipe Kljajića:

¹⁷ U ovome se radu konkretno osvrćem na kršćanstvo, no budući da svaka religija ima za cilj odgojiti i usmjeriti čovjeka (vjernika) da bude dobar čovjek i živi u skladu sa Božjim nahođenjem, može se povući paralela i sa drugim religijama koje uglavnom promiču iste vrijednosti.

¹⁸ *Odgoj za kršćanski karakter. Esej o odgoju za univerzalne i kršćanske vrednosti*, 2016, <https://posusje.net/sadrzaj-4-listopadske-tribine-odgoj-za-krcsanski-karakter/> (stranica posjećena 21.11.2019)

Biti čovjek znači zapravo ostvariti Božju namisao: biti njegovo ljubljeno stvorenje, vrhunac njegovog stvaranja. Stoga je trajna, upravo trajna, zadaća svih nas postajati uvijek iznova više ljudi. Koliko bi život na svijetu bio ljepši i bolji, koliko bi život u našem gradu, u našem selu, u mojoj obitelji bio ljepši kada bi bilo više ljudi!¹⁹

Preostalo je još da odgovorim na pitanje zašto je kršćanstvo dobar put ka oblikovanju ličnosti. Postoji nekoliko razloga, to su prije svega usmjerenost na pojedinca, na njegovo dobro, na suživot s Bogom i u Bogu, na prakticiranje deset Božjih zapovijedi koje su nam date kao upute kako voditi dobar i vjerom prožet život. Učeći od malih nogu što je dobro, a što zlo, svjesno birajući dobro, umjesto zla iako se zlo nekada čini primamljivim, čini nas ljudima. No, ne samo to. Način na koji se odnosimo prema sebi i drugima govori puno toga o nama. Zato trebamo nastojati prakticirati vrijednosti poput iskrenosti, vjernosti i poštovanja, ne samo iz straha da ne počinimo grijeh već zato što takav život uistinu nosi blagodati koje mogu učvrstiti našu vjeru i učiniti pozitivnom sliku koju imamo o sebi. Prakticirajući te vrijednosti dajemo pozitivan primjer djeci koja će, promatrajući nas, lakše usvojiti sva pozitivna obilježja koja nas čine dobrim ljudima. Ovdje priči o važnosti religijskog odgoja nije kraj, čak štoviše. U nastavku ćemo vidjeti koliko zapravo prožima i nadahnjuje ideje i stavove mnogih autora koji su preuzimali i prilagođavali temeljne postavke religijskog odgoja okvirima svoje filozofije odgoja. U idućem poglavlju se поближе bavim tumačenjem učenja velikih imena filozofije odgoja poput već spomenutih Sokrata, Platona i Aristotela, ali i Lockeja, Rousseaua i Deweyja, stoga priča o vrijednostima ne završava ovdje već ulazimo dublje u raspravu.

¹⁹ Odgoj za kršćanski karakter. Esej o odgoju za univerzalne i kršćanske vrijednosti, 2016, <https://posusje.net/sadržaj-4-listopadske-tribine-odgoj-za-krscanski-karakter/> (stranica posjećena 21.11.2019)

5. Sokrat

Želimo li govoriti o odgoju, raspravu o istom moramo započeti s antičkim filozofom Sokratom koji je svoju filozofiju koristio kako bi odgajao i koji je naglašavao presudnu ulogu odgoja u oblikovanju nas i drugih. No, tko je bio on i zašto je toliko važan za filozofiju odgoja? Sokrat je bio grčki filozof koji je slavu stekao na trgovima, u razgovoru sa svojim građanima, prvenstveno intelektualnom elitom. No, nisu to bili tek usputni razgovori o svakodnevnici. Putem razgovora, Sokrat je nastojao pokazati svome sugovorniku kako je njegovo znanje utemeljeno na lažnim pojmovima te ga je želio potaknuti na preispitivanje vlastitog znanja i stavova. Polazeći od pojedinčanih pojmova, Sokrat sa svojim sugovornikom putem razgovora dolazi do poopćenja određenih pojmova. Drugim riječima, prelazi sa poznatog na nepoznato čime je postavio temelje indukcije koju je kasnije Aristotel definirao kao spoznajno-logičku metodu. Osim po indukciji, Sokrata se pamti i po jednoj tvrdnji, koju zasigurno znaju i oni koji nisu bili u doticaju sa filozofijom. „Znam da ništa ne znam" poznata je rečenica velikog simbola zapadne filozofije, koja predstavlja uvertiru u proces usavršavanja sebe, a zatim i onih u našoj okolini. Naime, Sokrat je smatrao da je znanje nužno za odgoj, kako za odgajatelja tako i za odgajanika. No, da bi do znanja došli najprije moramo postati svjesni toga da ništa ne znamo baš kao što je to i Sokrat tvrdio. On je ovim paradoksom zahtijevao od sugovornika da dokažu svoje tvrdnje na način da je putem razgovora ukazivao na pogreške i proturječnosti u njihovim stavovima, oslobađao ih na taj način od prividnog znanja te ih usmjeravao putem istine i spoznaje. Možemo stoga reći da je prvi korak ka znanju svijest o neznanju. Drugi se korak sastoji u razlučivanju istine od neistine. Naime, Sokrat je tvrdio da ljudi ne griješe namjerno već iz neznanja, iz pogrešnog vjerovanja da je istinito ono što je neistinito. No, istina se ne poučava već je ona nešto do čega moramo doći, što se već, iako još nespoznato, nalazi u nama. Milan Polić u svome djelu *K filozofiji odgoja* tako navodi: „ *On ne samo da vjeruje da je istina jedna za sve ljude nego je uvjeren i u to da je ona u svakom čovjeku već pristuna i da je svatko sam odgovarajućim postupkom u sebi može naći. Zato je njegovo osnovno geslo: spoznaj samog sebe.*"²⁰ Sokratov je cilj bio da svatko od nas spozna tu istinu i da sami pronađemo svoj smisao. On je metodom razgovora i propitivanja, takozvanom majeutičkom metodom, nastojao potaknuti svog sugovornika na razmišljanje pomoći mu da probudi odnosno porodi svoje znanje (majeutika: od grčkoga *μαιευτική*)

²⁰ Polić, M. 1993. str.33

[τέχνη]: primaljska vještina)²¹ jer je znanje nešto što nastaje, a ne što se prenosi. Isto vrijedi i za istinu i vrlinu. Ne možemo ih podučavati, smatra Sokrat, ali propitivanjem vlastitih i tuđih stavova, razdvajanjem istine od neistine možemo pomoći jedni drugima da spoznamo što je pravo znanje. Za Sokrata je znanje vrlina, a vrlina znanje. Iz tog razloga smatra da hrabrost i biti hrabar ili znati što je pravednost i biti pravedan u jednakoj mjeri potiču čovjeka da postupa ispravno. Tko ne postupa ispravno, ne može ga se osuđivati zato što tako postupa iz neznanja. Dakle, možemo zaključiti da Sokrat ne dijeli ljude na dobre i zle već na one koji posjeduju znanje i na one koji ga ne posjeduju, odnosno smatra da nitko ne čini zlo da bi činio zlo već jednostavno ne posjeduje znanje o tome što je ispravno, a što nije. Smatram da bi svaki odgajatelj (roditelj, nastavnik) trebao biti svjestan da se većina djece vodi vlastitim interesom, da su često egocentrična i egoistična te da još nemaju razvijeno moralno ponašanje koje bi im omogućilo da razlikuju ispravno od neispravnog. Slijedimo li upute koje nam je Sokrat dao, trebali bi najprije uvidjeti da se svaki čovjek, odnosno dijete rađa sa nekim sklonostima, željama, karakternim crtama, sa nekom namjenom i svrhom koja se nalazi duboko unutar njega. Na roditelju, odnosno odgajatelju nije da izravno ili neizravno mijenja neka od prethodno navedenih obilježja već da putem razgovora i propitivanja usmjeri i ohrabri dijete da samo pronađe svoju istinu i spozna što je dobro, a što zlo. Neupitno je da odgajatelj u svakom trenutku djetetu može reći da ne smije lagati, govoriti ružne riječi, tući se i da dijete to može usvojiti kao takvo, ali samo na razini da ne smije postupati tako jer mu je netko drugi rekao da ne smije, a ne zato što uistinu smatra da takvo ponašanje nije prihvatljivo. Proces kroz koji dijete mora proći da bi steklo sva potrebna znanja i živjelo život vrijedan življenja je već spomenuta majeutička metoda koju Sokrat koristi u svojim razgovorima. Ta je metoda i dalje jedna od uspješnijih metoda odgoja i usavršavanja čovjeka i to iz razloga što sugovornika navodimo da sam izvodi zaključke. Kada se dijete ponaša neprimjereno i svojim postupcima čini drugima štetu, na odgajatelju je da ga propitivanjem dovede do zaključka da njegovo ponašanje nije prihvatljivo i da čini nažao drugima oko sebe. Na taj je način i dijete uključeno u proces odgoja kao njegov aktivni sudionik, a ne pasivni promatrač koji bez dvojbe mora prihvaćati i usvajati ono što mu je rečeno ili naređeno od strane odgajatelja. Osim toga, na ovaj način ohrabrujemo i učimo dijete da razmišlja i donosi odluke samo, postupa savjesno i odgovorno te promišlja o svojim postupcima i učincima koji oni imaju na druge. Dijete će, ali i odrasla osoba, neki pojam usvojiti puno efektivnije ako o

²¹ Definicija majeutike. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=38187> (stranica posjećena 05.10.2019)

njemu razmišlja na način uzrok-posljedica, npr. ako ga navodimo da dođe do zaključka zašto nije dobro lagati.

6. Platon

Spominjemo li Sokrata i odgoj, ne smijemo izostaviti Platona, Sokratovog učenika koji je najvećim dijelom zaslužan za to da danas znamo toliko o Sokratu i njegovu učenju. Budući da Sokrat nije ništa pisao već je samo vodio razgovore sa svojim sugrađanima, o njemu najviše doznajemo upravo iz Platonovih djela *Protagora*, *Obrana Sokratova*, *Menon* i *Država*. Platonova filozofija je u mnogočemu bila bliska Sokratovoj, osobito u pogledu znanja za koje tvrdi da se već nalazi unutar čovjeka: „ *Oni tvrde da duši mogu usaditi znanje iako ga ona nema, kao da slijepim očima mogu usaditi vid [...] Ali ne postoji nikakva vještina koja bi mogla dati sposobnost gledanja, jer ta sposobnost postoji, samo nije pravilno obrazovana pa čovjek ne gleda onamo kuda bi morao da gleda.*”²² Iako bliski u mišljenju da se istina, odnosno znanje već nalazi unutar čovjeka i da je zadatak odgajatelja pomoći odgojeniku da ga otkrije, Platonova filozofija odgoja je prvenstveno za cilj imala odgojiti pojedinca tako da bude dobar građanin i da služi svojoj državi. Možemo reći da je jednim dijelom na pojedinca gledao kao na sredstvo koje može svoju zajednicu učiniti boljom, a da bi to mogao potreban mu je učitelj, odgajatelj koji će ga voditi i poticati da ostvari sve svoje potencijale: „*Dušu koja uči potrebno je, naime, voditi. No da bi se nečiju dušu valjano vodilo treba voljeti. Samo se u ljubavi odgajatelj i odgajatelj zajednički uzdižu prema pravoj spoznaji i spremni su da je prepoznaju u sebi.*”²³ No, prije analize ideje odgoja koju je Platon iznio u *Državi* za koju će mnogi reći da predstavlja jedan oblik manipulacije, moramo se osvrnuti na njegovo djelo *Protagora* u kojem izražava nešto blaže viđenje odgoja. Platon je odgoj dijelio na dva razdoblja: obiteljski odgoj i školski odgoj. Obiteljski odgoj se sastojao u tome da roditelji i *dojkinja* ukazuju djetetu na to što je pravo, što je lijepo, što treba činiti i ne činiti. Ukoliko dijete ne poslušava „[...] *onda ga, kao drvo koje se krivi i savija, ispravljaju pretnjama i šibom.*”²⁴ Roditelji su djecu potom slali u školu učiteljima čija je briga bila ponašanje dječaka, više nego čitanje i pisanje. Kada bi naučili čitati i pisati, učitelji su od njih tražili da čitaju i uče pjesme vrsnih pjesnika koji su pisali o slavama i pohvalama kreposnih ljudi ne bi li se dječaci ugledali na njih. Govori tako Platon i o vrstama učitelja, pa razlikuje učitelje glazbe i

²² Polić, M. 1993. str.41

²³ Polić, M. 1993. str.44

²⁴ Platon. 1968. str.23

učitelje gimnastike. Zadatak učitelja glazbe je bio da djeca razviju osjećaj za sklad i da „...*budu riječju i djelom korisni jer sav ljudski život treba imati lijepa ritma i skladnosti.*“²⁵ Naglasak nije bio na usavršavanju nekog glazbenog instrumenta ili besprijekornom izvođenju neke skladbe već na odgoju dječje naravi, karaktera, osjećaja za ritam i harmoniju. Isto je vrijedilo i za gimnastiku, odnosno učitelje gimnastike. Njihov je zadatak bio da kroz fizičku aktivnost ojačaju tijela dječaka „[...] *da bi jačim tijelom služili plemenitu srcu i da zbog slaba tijela ne bi bili kukavice ni u ratu ni u drugim prilikama.*“²⁶ Po završetku školovanja, država je primoravala dječake da uče zakone i žive po njima „[...] *da ne bi sami po svojoj volji neprilično radili.*“²⁷ Gimnastika, glazba i gramatika bili su ključni sadržaji antičkog odgoja sa jednim ciljem, a to je da od dječaka naprave dobre i kreposne ljude, hrabre vojnike i poštene građane koji će služiti u korist svoje države i svojih građana. Ovu je ideju Platon kasnije dodatno razradio u svome djelu *Država*. Posebno je zanimljivo i važno naglasiti kako je Platon smatrao da i dječacima i djevojčicama treba pružiti isto obrazovanje jer je vjerovao da ne postoji razlika između njihovih kapaciteta, odnosno sposobnosti za učenje. Vidjet ćemo da su čak i neki kasniji filozofi i pedagozi, poput Jean Jacques Rousseaua u 18. stoljeću, pisali isključivo o odgoju za dječake pa možemo zaključiti da je Platon bio čovjek ispred svoga vremena. Tome u prilog ide i njegova do detalja razrađena koncepcija obrazovanja koja je predstavljala sustav obveznog obrazovanja pod kontrolom države o kojoj je pisao u svome djelu *Država*. Čitajući spomenuto djelo, nemoguće je ne primijetiti da Platon ništa nije prepuštao slučaju. Tako navodi da se djeca i mladi do osamnaeste godine moraju podučavati glazbi i gimnastici jer to razvija njihov duh i tijelo. Nakon osamnaeste godine treba ih se uključiti u zbarsko pjevanje, a može ih se podučavati i matematici i povijesti, no nauk iz tih predmeta im se ne treba nametati:

„Trebamo im dakle kao dječacima zadavati nauke iz računarstva, mjerstva i svega pripravnoga obrazovanja prije nauka o raspravljanju. Ali ne smijemo postupati kod poučavanja tako, da ih silimo na učenje.

-Zašto to?

-Zato što slobodan čovjek ne smije ni jedan nauk učiti ropski. Jer tjelesni poslovi, ako se obavljaju pod silu, ništa ne kvare tijela, ali u duši ne ostaje nijedan nauk pod silu.“²⁸

²⁵ Pranjić, M. 2015. str.44

²⁶ Pranjić, M. 2015. str.44

²⁷ Platon. 1968. str.24 -326d

²⁸ Platon. 2009. str. 299-536d

Kao što sam i ranije navela, Platon nije ništa prepuštao slučaju te je nastojao osmisliti sustav kojim će svakom pojedincu osigurati njegovo mjesto i ulogu u društvu. Obrazujući se, svaki se pojedinac spremao za određenu klasu: vladajuću, vojnu ili proizvodnu. Upravo iz tog razloga Platon naglašava kako obrazovanje ne bi trebalo biti nešto što se čini na silu jer neće svako dijete postati vladar ili vojnik te da bi odgoj i obrazovanje trebalo prilagoditi njihovim sposobnostima i omogućiti im da ostvare svoj puni potencijal. U dvadesetoj godini života svaki dječak biva podvrgnut testu eliminacije koji se sastoji iz praktičnog i teorijskog dijela. Tko ne zadovolji test biva dodijeljen proizvodnoj klasi (poljoprivrednici, gospodarstvenici, itd.). Oni koji prođu test obrazuju se još deset godina te na taj način dobivaju mogućnost da postanu čuvari ili vladari. Kada nastupi trideseta godina, sada već muškarci, prolaze kroz još jedan test. Oni uspješni nastavljaju sa obrazovanjem još pet godina, dok oni koji ne prođu test postaju vojni časnici i pomoćnici. Nakon pet godina dodjeljuju im se mjesta na vlasti kako bi stjecali iskustvo, sve do svoje pedesete godine:

„A kad dođu do pedesete godine, onda treba one, koji ostanu i istaknu se u svemu u svakome smislu, u djelima i znanjima, do kraja voditi i siliti, da vid duševni uprave gore i pogledaju u ono, što svemu svjetlo daje. A kad vide samu dobrotu, da, uzimajući nju za uzor, ostali dio života uređuju državu, pojedine državljanke i sami sebe; svaki redom [...] da se muče državnim poslovima i da svaki vlada radi države, ne kao da rade nešto lijepo nego kao potrebno; da u tom smislu uvijek odgoje druge [...]"²⁹

Možemo primijetiti da je Platon dao izrazito detaljne upute za odgoj, odnosno obrazovanje što mu pojedini autori često zamjeraju tvrdeći kako se pojedincu uskraćuje njegova sloboda i pravo na izbor. Ipak, Platon je smatrao kako je obrazovanje instrument pomoću kojeg vladar može odgajati narod, ohrabrivati ga i poticati da izvršava svoje dužnosti čineći na taj način državu mjestom u kojem svi imaju priliku ostvariti svoj puni potencijal i na taj način doprinijeti svojoj zajednici. Držao je i da roditeljima ne bi trebalo dozvoliti da djecu u potpunosti odgajaju prema svome nahođenju jer se na taj način ne bi moglo kontrolirati u kolikoj se mjeri posvećuje pažnja djetetu i njegovu odgoju, preciznije rečeno, neobrazovana djeca bila bi samo teret državi, a za idealnu državu kakvu je Platon opisivao, takvo što nije dopustivo. Kako sam i ranije navela, Platon u svojim djelima često navodi kako obrazovanje mora biti jednako i za djevojčice i za dječake, pa iako se u njegovim dijalozima najčešće priča samo o dječacima, treba izdvojiti i sljedeće:

„ -Prekrasne si vladare stvorio, Sokrate, kao kipar.

²⁹ Platon. 2009. str. 303-540b

- I vladarice, Glaukone; jer drži, što sam rekao, da nisam mislio ništa više o muškarcima nego o ženama, koje među njima po prirodi budu sposobne.
- Naravno, ako će već sve jednako imati kao muškarci, kako smo već raspravili."³⁰

Pokušamo li sada odgovoriti na pitanje čini li odgoj čovjeka čovjekom, čini se kako ćemo moći pružiti samo djelomičan odgovor. Naime, Platon je detaljno razradio i opisao na koji način moramo pristupati djeci s obzirom na njihovu dob i kako ih treba podučavati. No, sa kojim ciljem? Jedan od odgovora je da postanu vladari, čuvari ili proizvođači što se nameće kao logičan odgovor uzmemo li u obzir prethodno opisanu viziju obrazovanja. Ipak, to nije jedini odgovor. Ono čemu Platon teži, a vidljivo je u skoro svim njegovim djelima, jest postizanje onog što je istinski dobro za čovjeka, a to je vrlina. U *Državi* tako opisuje četiri kardinalne vrline: mudrost, hrabrost, pravednost i umjerenost koje možemo postići samo kroz proces obrazovanja. Možemo reći da je obrazovanje zapravo instrument pomoću kojeg usvajamo vrline. Sjetimo se samo učitelja glazbe i gimnastike u *Protagori*. Njihov je zadatak da kroz glazbu i tjelovježbu uče dječake da budu hrabri i umjereni. Već na ovome primjeru možemo uočiti da je svo obrazovanje u Platonovim djelima usmjereno na postizanje vrlina koje su nužne da bi vodili sretan život (shvaćanje vrline kao instrumentalnog dobra), no ne samo to. Vrline predstavljaju i finalno dobro jer im težimo radi njih samih. No, da bi im težili prvo moramo definirati što su. Hrabrost definira kao stav o onome čega se bojimo i pred čime strahujemo te najčešće krasi vojnike i čuvare. Umjerenost predstavlja kontrolu, obuzdavanje požuda i vladanje nad afektima te se pripisuje proizvođačima. Mudrost je svojstvena vladajućem sloju budući da predstavlja znanje koje im omogućava da upravljaju državom. Pravednost je vrlina koja objedinjuje prethodne tri vrline i ogleda se u tome da svaki od tri staleža ostvaruje vrlinu koja im se pripisuje. Kada država postigne da svaki čovjek i svaki stalež dosegnu njima svojstvenu vrlinu, tada se smatra da je takva država u potpunosti pravedna.

Povežemo li vrline sa odgojem kako je to i Platon činio možemo zaključiti sljedeće: odgoj predstavlja put ka vrlini, ne možemo odvojiti jedno od drugog. No, samo ispravan odgoj može voditi do vrline, a to znači da moramo usmjeravati djecu od njihovih najranijih dana, poticati ih da otkriju i razvijaju svoje sposobnosti kako bi mogli činiti ono u čemu su najbolji i na taj način doprinijeti svojoj zajednici. Iako je Platon, poput Sokrata, smatrao da se rađamo sa

³⁰ Platon. 2009. str. 304-540c

znanjem kojeg se potrebno prisjetiti, takvo što nije moguće bez strpljivog i mudrog odgajatelja koji će nam pokazati put ka spoznaji i pobrinuti se da ispoljimo ono što se već nalazi u nama. Uistinu, analizirajući Platonovu filozofiju odgoja, možemo zaključiti da odgoj čini čovjeka čovjekom utoliko što bi bez odgoja i obrazovanja, pomoći roditelja i odgajatelja ostali u vječnoj tami, provodeći život u neznanju da je znanje već usađeno u nas. Također, kada nam strpljivi i mudri odgajatelj ne bi ukazao da znanje već posjedujemo bili bi uskraćeni i za spoznavanje vrline što bi za Platona značilo da nismo postigli etički ideal te da ne možemo voditi dobar i sretan život što je glavni cilj države.

7. Aristotel

Aristotel, filozof i znanstvenik, Platonov učenik i učitelj Aleksandra Velikog još je jedan u nizu antičkih filozofa koji su se bavili pitanjem odgoja. O njemu je najviše pisao u svojim djelima *Politika* i *Nikomahova etika* čiji će sadržaj tematizirati u nastavku rada. Aristotel je smatrao kako se etika i politika međusobno nadopunjuju te da je čovjeku potrebno znanje i iz jednog i iz drugog područja kako bi postigao dobro i ostvario se u svojoj zajednici. Tako navodi kako je čovjek *zoon politikon* (*Nikomahova etika*, 1982) društveno biće odnosno *politička životinja* kojoj je društvo potrebno, ali i koja je potrebna društvu jer se njihovi ciljevi podudaraju: „ *Moralno dobri građani činit će stabilnom i uspješnom svoju političku zajednicu, i obrnuto, pravednost i umnost zakona jamčit će perfekuiranje građana.*”³¹ Budući da je filozofiju podijelio na teoretsku, poietičku i praktičnu, etiku i politiku smještamo u praktičnu filozofiju uzimajući u obzir da nas etika uči kako da se ostvarimo kao pojedinci, a politika kako da se ostvarimo kao članovi određene zajednice. No, da bi se ostvarili kao pojedinci i članovi moramo djelovati i to na najbolji mogući način. Aristotel nas uči da smo svi rođeni sa svrhom koju možemo postići samo ako djelujemo na način da ostvarujemo najveće dobro koje se može postići, a to je vrlina. Iako su i Sokrat i Platon pisali o vrlini te se njeno poimanje i definiranje dijelom nastavlja i kod Aristotela, učit ćemo ipak značajnu razliku. Naime, Aristotel je, za razliku od svojih prethodnika, smatrao da nam vrlina nije usađena po prirodi već da je moramo usvojiti i usavršavati: „ *Moralne vrline očituju se u vita activa. Aristotel za njihovo oživotvorenje smatra nužnim vježbu i naviku, te ironizira Platonove intelektualističke sklonosti da se pukim umovanjem dosegne moralnost.*”³² Primjećujemo da, iako je Platon bio Aristotelov učitelj i u mnogočemu je utjecao na njegovo

³¹ Senković, Ž. 2006. str. 44

³² Senković, Ž. 2006. str. 45

učenje, Aristotel postepeno odstupa od platonizma razrađujući svoju ideju vrline koju on gotovo uvijek povezuje sa dušom. Duša se, prema njemu, sastoji od dva dijela: razumskog i nerazumskog. Razumski dio čine aktivni i pasivni razum, od kojih je aktivni vječan i nepromjenjiv, usmjeren na božansko, a pasivni na promjenjivo i prolazno.³³ Nerazumski dio duše se sastoji od požudnog i vegetativnog dijela. Vegetativni dio je zajednički svim bićima i veže se uz razvoj i rast pa stoga nije od velike važnosti za vrlinu. Požudni dio, iako pripada nerazumskom dijelu, mora biti podvrgnut razumu pa je stoga važan za vrlinu. Ova je podjela nužna da bi razumjeli Aristotelovo poimanje vrline budući da on prema podjeli duše izvodi dvije vrste vrlina: etičke (ili moralne) koje pripadaju nerazumskom dijelu i čine nečiji moralni karakter (npr. hrabar) i dijanoetičke vrline koje pripadaju razumskom dijelu duše i koje predstavljaju teoretske sposobnosti. Da bi usvojili etičke vrline poput hrabrosti ili darežljivosti moramo imati volju i slobodu da odlučimo želimo li usvojiti iste i na taj način uspostaviti kontrolu nad svojim požudnim dijelom. No, da bi donijeli takvu odluku moramo biti pod utjecajem razumskog dijela duše jer je on ono što nam omogućava da spoznamo što je najbolje za nas. Kako sam i ranije navela, da bi usvojili vrlinu požudni dio mora biti pod utjecajem razumskog dijela što zaključuje i Senković: „*To su vrline jednog dijela duše, orektičkog, požudnog, koji može slušati logos te se odlučiti između dobra i zla. Taj dio duše nije racionalan ali je sposoban slušati i podvrgnuti se razumu.*”³⁴ No, ne samo to. Usvajanje i razvijanje etičke vrline uključuje i vježbanje i navikavanje. Usporedimo li ovu teoriju sa teorijama Sokrata i Platona uočit ćemo veliki odmak od do tada uvaženog shvaćanja da su vrline nešto što nam je urođeno i što tek moramo otkriti. Budući da kod Aristotela vrlinu ne otkrivamo već je usvajamo i razvijamo glavni je cilj postići odnosno odrediti pravu mjeru ili sredinu. Tako za primjer navodi hrabrost koja je sredina između straha i smjelosti, kukavištva i nesmotrenosti. Umjerenost definira kao sredinu između bešćutnosti i razuzdanosti. Darežljivost je sredina između škrtosti i rasipnosti, dok velikodušnost definira kao mjeru između malodušnosti i oholosti. Vrlinu pravednosti smatra najboljom od svih vrlina jer je ona jedina od prethodno navedenih vrlina koja je usmjerena i na dobrobit drugih oko nas te je izuzetno važna za čovjeka kao pripadnika zajednice. Dijanoetičke ili intelektualne vrline se dijele na one koje ne zahtjevaju djelovanje, a to su spoznaja principa (umnost), znanost i mudrost te na one koje uključuju djelovanje kojima pripadaju tehničke vještine i razboritost.³⁵ Sve dijanoetičke vrline pripadaju razumskom dijelu duše koji nam omogućava da

³³ Aristotel. 1999. str. 91

³⁴ Senković, Ž. 2006. str. 44

³⁵ Aristotel. 1999. str. 21

spoznamo što je dobro i ispravno kako bi mogli usvojiti vrlinu. Poblize ću ih analizirati u nastavku. Umnost predstavlja intuitivnu spoznaju najviših načela dok znanost predstavlja spoznaju moguću samo kada su ta načela poznata. Mudrost je ono što ih povezuje. Govorimo li o vrlinama koje uključuju djelovanje, navela sam tehničke vještine i razboritost. Tehnička vještina odnosno umijeće je vrlina čija se svrha ogleda u onome što se stvara, npr. stolar posjeduje umijeće izrade namještaja. Razboritost je definirana kao praktična mudrost koja nam omogućava da odaberemo najbolja sredstva i najbolji put prema dobru, odnosno da procijenimo koji je najbolji način da usvojimo vrlinu: „*Svaka vrlina stoji između dvije krajnosti, a odluka za pravu sredinu temelji se na prosudbi (razboritost, phronesis), koja je u horizontu praxis, središnja vrlina.*”³⁶ Dakle, da bi bili u mogućnosti pronaći pravu sredinu te na taj način usvojiti vrlinu moramo posjedovati razboritost koja nam omogućava da vidimo što je dobro i istinito. Možemo zaključiti da Aristotelovog čovjeka čini nekoliko dijelova koji moraju biti u skladu da bi neko biće mogli nazvati čovjekom. To su prije svega nerazumski dio koji je pod utjecajem razumskog te naša volja i sloboda da usvajamo vrline. Spomenula sam ranije dvije temeljne vrijednosti kojima nas uči kršćanstvo, a to su jednakost i odgovornost. Njima se pridružuje i sloboda koju Aristotel naglašava kao nužnu da bi usvajali i usavršavali vrline. Što to znači? To znači da bi se čovjek (ili u ovom slučaju dijete) trebao sam, svjesno i bez prisile odlučiti na to da želi usvojiti vrlinu. Kako je to moguće? Zapravo, vrlo jednostavno. Djetetu je potrebno pokazati da je vrlina ono što bi trebao posjedovati ako želi voditi dobar život i biti dobar čovjek. To ne znači nametati mu vrline ili zahtijevati da ih usvoji, jer i odgajatelji (zapravo su to najčešće roditelji) zaboravljaju da je dijete po rođenju slobodno, već mu pokazati na koji način vrline oplemenjuju dušu i da su upravo one ono što čini život dobrim. Što bi onda Aristotel odgovorio na pitanje čini li odgoj čovjeka čovjekom? Čini, u onoj mjeri u kojoj se djetetu, odnosno čovjeku ne oduzima njegova sloboda već ga se nastoji podučiti načinima koji mogu učiniti njegov život boljim te pomoću kojih može dosegnuti krajnji cilj, a to je eudaimonia, odnosno sreća. Dijete treba poticati da usvaja i uvježbava vrlinu kao sredstvo za postizanje sreće, pri tome ne zaboravljajući na njegovu volju i slobodu da postupa u skladu sa svojim željama i potrebama.

³⁶ Senković, Ž. 2013. str. 634

8. John Locke

John Locke zauzima značajno mjesto u filozofiji, osobito na području etike, ekonomije, filozofije religije i političke filozofije, no manje je poznato da je dao značajan doprinos pedagogiji i filozofiji odgoja napisavši svoje djelo *Some thoughts concering education*. U tom djelu Locke daje savjete za odgoj sa stajališta normativnog etičara i liječnika, budući da se pored filozofije bavio i medicinom. Kako sam navela i ranije, kod mnogih je kasnijih autora vidljiv utjecaj antike i kršćanstva, a to će posebno doći do izražaja kod Lockeja što ću istaknuti u nastavku. Za početak je važno naglasiti da je njegova filozofija odgoja nadahnutu naglim razvojem i jačanjem demokracije i građanskog društva pa stoga i odgoju pristupa kao posebnom postupku socijalizacije.³⁷ Osim toga, ideju odgoja gradi na temelju svojih učenja o empirizmu smatrajući kako svo znanje potječe iz iskustva jer se rađamo kao *tabula rasa* odnosno 'prazna ploča'. Na taj način u središte odgoja, osim djeteta, stavlja i roditelje i odgajatelje čija je temeljna i prirodna zadaća da obavljaju svoju dužnost odgoja pripremajući dijete da bude koristan član društva. Svoje promišljanje odgoja započinje tjelesnim zdravljem jer je prije svega potrebno imati zdravo tijelo te čak daje i detaljne upute kako to postići: „[...] mnogo svježeg zraka, kretanja i sna, jednostavno jelo, kaniti se vina i jaka pića, a vrlo malo ili nikakvih pravila, čuvati se pretopla i tijesna odijela, a osobito neka glava i noge budu hladne, a noge valja naviknuti na studenu vodu, te ih izlagati vlazi.”³⁸ Ovdje do izražaja dolazi utjecaj antike i ideje odgoja koju Platon razrađuje u *Državi* i *Protogori*, također ističući važnost snažnog tijela za usvajanje znanja i vrlina poput hrabrosti. Ipak tijelo bi se trebalo pokoravati umu jer je um zadužen za kontroliranje hirova i pohote koja bi tijelo mogla usmjeriti u pogrešnom smjeru. Stoga je zadaća roditelja i odgajatelja da ohrabre i poduče djecu da koriste razum za dobro kako bi bili od koristi sebi i drugima. Nažalost, često se događa, a to naglašava i Locke, da roditelji budu popustljivi u svojoj ulozi odgajatelja te da [...] ljube i dalje svoju djecu [...] ali pri tome ljube i njihove pogriješke.³⁹ Zato bi roditelji trebali postupati nepopustljivo i racionalno kako djeca ne bi postala neljubazna, svojehlava i ohola ali i zato što djeca ne posjeduju sposobnost slobodnog i racionalnog rasuđivanja dok ne dosegnu odraslu dob. Zadaća je roditelja i odgajatelja da im dobrim odgojem to omoguće. No, što čini dobar odgoj? Locke navodi kako su to u prvom redu karakteristike odgajatelja. Strogost i nepopustljivost su odlike koje krase dobrog odgajatelja, no tu su i visoko

³⁷ Jakopec, P. 2014. str. 509

³⁸ Locke prema Jakopecu. 2014. str. 511

³⁹ Isto, 511

obrazovanje, dobro poznavanje svijeta, kulture, karaktera i navika življenja. Nadalje, dobar odgajatelj treba podučiti dijete da teži vrlinama i da bude koristan svojoj domovini.⁴⁰ Ponovo uočavamo sličnost sa Platonovom i Aristotelovom filozofijom u kojoj je zadaća čovjeka bila da se obrazuje kako bi mogao postati koristan član društva i služi svojoj državi. Ipak, Lockeova slika čovjeka je nešto kompleksnija i ne zasniva se isključivo na potrebama države i zajednice već naglasak stavlja na obrazovanje i oplemenjivanje duha djeteta. Stoga se zadaća odgajatelja ogleda i u načinu na koji razgovora sa odgojenikom. Nužno je da u tome razgovoru ukazuje na dobre i pozitivne ali i loše strane svog odgojenika kako bi mogao u njega usaditi dobre običaje, želju i volju da usvaja ono što je pohvalno i snagu da se odupre onomu što je pogubno. No, Locke naglašava kako roditelji i odgajatelji moraju biti oprezni i na vrijeme uočiti narav djeteta kako ga odgojem ne bi nastojali promijeniti. Ovdje do izražaja dolazi utjecaj kršćanstva na Lockeovu filozofiju odgoja te on navodi sljedeće: „*Bog je u svaki ljudski duh utisnuo jedinstvene karakteristike, koje je malo moguće preoblikovati, a gotovo ih je nemoguće preoblikovati u suprotnu formu samoga duha.*“⁴¹ Dakle, roditelj ne bi trebao, a i ne može promijeniti narav djeteta jer je to nešto što mu je od Boga dano. Zadaća je roditelja da bez obzira na djetetovu narav, bila ona stidljiva, pustolovna, živahna ili nesmotrena, dijete nauči što su vrline, da usvoji i formira pravilne navike te da nauči upravljati samo sobom. Kako to postići? Locke kaže: primjerima. Čak i odrasli, a osobito djeca, najbrže i najlakše uče slijedeći određene primjere.⁴² Prvi koji bi im trebali pružati pozitivne primjere su roditelji i odgajatelji u čijoj prisutnosti djeca provode većinu vremena. Navela sam i ranije da djeca nemaju razvijenu sposobnost racionalnog mišljenja pa im nametanje nekih strogih pravila koja ni ne razumiju neće donijeti nikakvu korist. Djeca najviše uče gledanjem pa je zadatak svih odraslih u njihovoj okolini pobrinuti se da svojim djelovanjem pružaju što pozitivnije primjere jer djeca, osobito ona najranije dobi, a to će potvrditi i mnoga pedagoška istraživanja, uvelike ponavljaju radnje koje vide kod drugih. Upravo je zato potrebno od najranije dobi započeti sa odgojem, poticati razvoj dobrih navika i na vrijeme ispravljati one loše jer kako navodi Jakopec, citirajući Vukasovića: „*U odgojnom radu nema sitnica jer je loša navika krupna stvar. Zato je mnogo lakše pravilno moralno odgajati, nego preodgajati.*“⁴³ U praksi to vidimo svakodnevno, osobito kada je riječ o lošim navikama u odrasloj dobi kojih se tada jako teško riješiti. Za primjer možemo uzeti pušenje ili konzumiranje alkohola. Svaka odrasla osoba koja konzumira neku od prethodno navedenih stvari je svjesna koliku štetu sebi čini, no

⁴⁰ Jakopec, P. 2014. str.515

⁴¹ Isto, 513

⁴² Usp. Locke, J. 1824. str.76

⁴³ Jakopec, P. 2014. str.514

(loša) navika im ne dozvoljava da se istog odreknu. Točnije, razum im govori da je to što čine loše, no navika ih čini robom tih ovisnosti. Iz tog razloga roditelji na vrijeme moraju intervenirati i spriječiti razvoj loših poticanjem dobrih navika, što ističe i Jakopec analizirajući Locke: „*Stoga su dobre navike temelj za dobar odgoj, naime navike često djeluju s većom postojanošću i snagom nego li razum, koji rijetko kada valjano pitamo za savjet ukoliko ga trebamo, a još se rjeđe ravnamo po njemu*“⁴⁴ Govoreći o vrlinama, Locke smatra kako djecu treba podučavati društveno korisnim vrlinama, a to su pravednost i darežljivost, ponovo dvije vrline koje su važne i u antičkoj filozofiji. Iako se u antici pravednost isticala kao najvažnija i najuzvišenija vrlina, za Locke je to hrabrost koju definira kao čuvaricu drugih vrlina jer samo hrabar čovjek može odoljeti nevolji i živjeti onako kako priliči čovjeku. Ipak, neizostavno je istaknuti kako se čovjek ne ogleda samo u vrlinama koje posjeduje i znanju koje je usvojio već i u ophođenju prema drugima. U uvodnom dijelu o Lockeu sam navela kako je za njega odgoj poseban proces socijalizacije te je stoga i jedna od zadaća roditelja i odgajatelja podučiti dijete lijepom i uzornom ponašanju prema svim ljudima, osobito podređenima i slabijeg imovinskog statusa. Na taj način, osim što djeca usvajaju vrline, oni ujedno i uče da ne bi smjele postojati razlike među ljudima, točnije da smo svi po rođenju jednaki. Povučemo li paralelu sa kršćanstvom, primijetit ćemo da su vrijednosti koje Locke promiče proizašle upravo iz kršćanskog nauka o slobodi i jednakosti svih ljudi pa na tome temelji i odgojne vrijednosti koje su roditelji dužni usaditi u svoju djecu. Čak štoviše, roditelj i odgajatelj uvijek treba dati prednost lijepom ponašanju prije nego li nauku i čistoj znanosti jer lijepo ponašanje i vrline pružaju temelj za napredovanje u obrazovanju i zvanju koje dijete odabere. Važno je istaknuti, a o tome piše i Locke, da je za dijete i mladog čovjeka najgore stanje koje ga može zadesiti ljenčarenje pa je iz tog razloga važno da ga odgajatelji potiču na aktivnost, tjelesnu i umnu kako bi mogao postići unutarnju snagu i duševni mir te ostat usmjeren na kvalitetno obrazovanje.⁴⁵ Ipak valja zapamtiti da Locke daje prednost lijepom ponašanju kao temelju za svo daljnje obrazovanje i napredovanje te naglašava važnost razvijanja vrlina i slušanja razuma.

Čini li odgoj čovjeka čovjekom? Lockeov odgovor bi bio potvrđan. Rađamo se sa određenom naravi koja nam je dana od Boga, no ta nas narav u konačnici ne određuje kao ljude ukoliko imamo kvalitetnog odgajatelja koji će nas podučiti kako da ovladamo svojom naravi i dobijemo od života samo ono najbolje. Poanta, koju možda nismo odmah uočili, jest da

⁴⁴ Jakopec, P. 2014. str.516

⁴⁵ Usp. Locke, J. 1824. str.75

možemo sve naučiti, čak i kako da upravljamo sobom i svojim razumom. Za to nam je potrebno strpljenje i upornost, obrazovan i motiviran odgajatelj koji će nas učiti dobrom, a odvrćati od zla. Osim toga, kada usvojimo pozitivne i korisne navike, ne ostavljamo prostora za one loše te na taj način treniramo svoj um da vidi samo ono što je dobro. Upravo zato Locke daje prednost dobrom odgoju jer ako imamo dobre temelje i jednom naučimo kako razlikovati dobro od zla, korisno od beskorisnog uvijek ćemo težiti dobrom i birati ono što je za nas korisno: obrazovanje, posao, prijatelje, partnera, itd. Biti dobro odgojen za Lockeja znači težiti vrlini, njegovati vrijednosti poput slobode i jednakosti i postupati u skladu s njima, poštivati roditelje, biti marljiv i radišan i uvijek težiti boljemu.

9. Jean Jacques Rousseau

Politički teoretičar, filozof i književnik švicarskog porijekla, Jean Jacques Rousseau, jedan je od najznačajnijih pedagoga i filozofa odgoja. Iako je živio i pisao u vremenu prosvjetiteljstva, njegova djela i stavovi koje je iznosio bili su usmjereni protiv prosvjetiteljstva što mu je donijelo i titulu antifilozofa, odnosno filozofa zapamćenog po izrazito pesimističnim stavovima. Tako je na pitanje da li znanost i umjetnost oplemenjuju čovjeka odgovorio niječno, iako su svi očekivali potvrđan odgovor. Potaknut tim pitanjem, objavljuje i tekst koji nosi naziv *Rasprava o pitanju: Je li obnova znanosti i umjetnosti pridonijela oplemenjivanju običaja* u kojem detaljno obrazlaže svoj negativan stav prema prosvjetiteljstvu i napretku znanosti. Tako piše da se čovjek sve više upropaštavao što su više napredovale znanost i umjetnost jer su ograničavale čovjekovu slobodu i uništavale njegovu prirodu. Slične stavove iznosi i u svome najpoznatijem djelu, čija je objava izazvala negodovanje u redovima pedagoga i učitelja ali i vlasti općenito, pod nazivom *Emil ili o odgoju*. Rousseau tako prati i opisuje rast i razvoj dječaka Emila, od njegovog rođenja do odrasle osobe, dajući savjete kako se prema djetetu treba postupati s obzirom na njegovu dob. Takav pristup se naziva prirodnim odgojem, odnosno odgojem „[...] u kojem se u prvom redu vodi računa o djetetovim prirodnim sklonostima i tempu potrebnom za njihov razvoj te mogućnosti da se one spontano usavršavaju.”⁴⁶ U čemu je zapravo razlika kada kažemo odgoj i prirodni odgoj? Ne čini li se da u oba slučaja moramo voditi računa o djetetovom tempu i njegovim sklonostima? Zapravo da, no u kontekstu Rousseauove filozofije prirodni odgoj predstavlja nešto radikalniji pristup od do sada uvaženog značenja odgoja. Naime, Rousseau smatra da bi dijete trebalo odgajati u skladu sa njegovim prirodnim sklonostima ali dalje od štetnog utjecaja društva. Zašto? Zato,

⁴⁶ Golubović, A. 2010. str. 617

kaže Rousseau, što je čovjek po prirodi dobar, a postaje zao pod utjecajem loše okoline. Budući da od Lockeja preuzima ideju *tabula rasae*, čovjeka koji se rađa bez ikakvog znanja, kao *prazna ploča*, razumljiv postaje njegov strah od utjecaja drugih na neiskvarenu čovjekovu prirodu. Čovjek koji se rađa kao *tabula rasa* ne posjeduje znanje o tome što je dobro, a što je loše te mu je potreban obrazovan i krepostan učitelj koji će se brinuti o njegovoj edukaciji. Taj je učitelj u djelu *Emile ili o odgoju* opisan kao neka vrsta mentora koji je zadužen za podučavanje samo jednog djeteta što je u tom razdoblju bio jako čest slučaj, osobito u imućnim obiteljima koje su svome djetetu mogle priuštiti privatne poduke. U nastavku će biti nešto više riječi o tome. Navela sam da Rousseau vjeruje u temeljnu čovjekovu dobrotu te smatra kako djeca nisu sposobna činiti namjerno zlo. Iz tog razloga, baš poput Lockeja, drži da djecu ne bi smjeli koriti i podučavati pravilima koja ne razumiju već ih treba podučavati primjerima i najvažnije od svega, suočavati sa posljedicama njihovog djelovanja: „ *Rekao sam dovoljno da pokažem da se kazna kao takva ne smije nanositi djeci, ali im se uvijek treba dogoditi kao prirodni rezultat vlastitog pogrešnog postupanja.*“⁴⁷ Baš poput Lockeja i Rousseau se poziva na iskustvo kao na najbolji oblik stjecanja znanja i usvajanja pravila, no nipošto na način da se djecu na to prisiljava i da im se uskraćuje njihova sloboda. Budemo li se tako ophodili prema djeci narušit ćemo njihovu prirodu i postat će zla. Svaki dobar odgajatelj trebao bi biti svjestan da je dijete samo dijete i da ima pravo na djetinjstvo jer kako piše Rousseau:

Volite djetinjstvo [...] Tko se među nama nije sa žaljenjem osvrnuo na godine kada je osmijeh neprestano bio na našim usnama, kad je duša uvijek bila u miru? Zašto bismo otuđili ovim malim nevinim stvorenjima uživanje u tako kratkom, tako prolaznom vremenu [...] ⁴⁸

Kada odgajamo i podučavamo, ne smijemo zaboraviti koga odgajamo i podučavamo, a to je u većini slučajeva dijete koje ima pravo na djetinjstvo jednako kao što ima pravo i na obrazovanje. Njegovu zaigranost, neiskvarenost i iskrenost dobar mentor bi trebao iskoristiti kako bi ga podučavao vrijednostima važnim za život, a to su prije svega samostalnost, kritičko mišljenje i sloboda. Iako Rousseau smatra kako djetetu ne bi trebalo dozvoliti sve što poželi jer će ga to učini nesretnim drži da ipak nije poželjno da se dječja sloboda ograničava jer će dijete najbolje naučiti kada ima slobodu da odlučuje samo za sebe i kada biva suočeno sa posljedicama svoje odluke. Slijedi primjer koji slikovito ilustrira važnost slobode u odgoju:

⁴⁷ Usp. Rousseau, J.J. 1889. str. 68

⁴⁸ Isto, str. 43

Emil neće imati štitnike za glavu, niti kolica, hodalicu ili uzice za hodanje. Barem od trenutka kada počne postavljati jednu nogu ispred druge, neće mu biti pružena podrška, osim na popločenim mjestima: a i preko njih će biti požurivan. Umjesto da ga pustite da se guši u iscrpljenom zraku u zatvorenom prostoru, neka ga svakodnevno vode daleko u polja. Tamo neka ga puste da trči, igra se, pada stotinu puta dnevno: što češće, to bolje. Prije će se naučiti ustati. Blagodat slobode vrijedi mnogih ožiljaka.⁴⁹

Djeci treba dati slobodu izbora, slobodu donošenja odluka, no ipak to ne isključuje mogućnost da roditelj ili odgajatelj uskrati djetetu slobodu ukoliko procijeni da će se dijete u protivnom izložiti velikoj opasnosti. Djeca se nalaze u odgojnom procesu i nisu sposobna razumno razmišljati i uvijek previđati posljedice svojih djela, stoga je zadaća odgajatelja zaštititi ih od mogućih opasnosti sve dok dijete ne dosegne samostalnost i sposobnost racionalnog razmišljanja.

Ranije sam spomenula kako u Rousseauovoj viziji odgoja važnu ulogu igra učitelj odnosno mentor koji je zadužen za podučavanje samo jednog djeteta u izolaciji od ostatka društva koje bi moglo narušiti djetetovu neiskvarenu prirodu. Pitamo se zasigurno na koji način će se odvijati to podučavanje ako Rousseau naglašava da se djetetu ne smije oduzimati njegova sloboda? Mentor će kreirati okolinu u kojoj će dijete imati slobodu, no istovremeno će biti svjesno da je mentor nadređen, a ono podređeno. Dakle, mentorov autoritet se ne smije naglašavati ali dijete treba biti itekako upoznato sa činjenicom da je slobodno djelovati unutar ograničenja koja mu postavlja mentor. Što je dijete manje autoritet je veći te se njegovim rastom i razvojem taj autoritet postepeno smanjuje sve dok dijete (u tom trenutku odrasla osoba) ne bude sposobno samostalno razmišljati i donositi odluke. Do toga trenutka mentor bi trebao prednost dati negativnom odgoju: „*Tada bi najranije obrazovanje trebalo biti čisto negativno. Ne sastoji se u poučavanju istine ili vrline, nego u zaštiti srca od poroka i uma od pogreške.*“⁵⁰ Naglasak je na izbjegavanju onoga što je loše, a ne na usvajanju onoga što je dobro. Tako Rousseau Emila uči da izbjegava nerad, ljenčarenje, škrtost, itd. Kada dijete postane adolescent i dosegne razinu u kojoj može apstraktno razmišljati, tada ga se počinje podučavati pojmovima poput slobode, suosjećajnosti, ljubavi prema sebi. O usvajanju tih

⁴⁹Isto, str. 41 (Prijevod: Anja Malbašić, citat u izvornom obliku: „Emile shall have no head-protectors, nor carriages, nor go-carts, nor leading strings. Or at least from the time when he begins to be able to put one foot before the other, he shall not be supported, except over paved places; and he shall be hurried over these. Instead of letting him suffocate in the exhausted air indoors, let him be taken every day, far out into the fields. There let him run about, play, fall down a hundred times a day; the oftener the better, as he will the sooner learn to get up himself. The boon of freedom is worth many scars.“)

⁵⁰Isto, str. 57 (Prijevod: Anja Malbašić, citat u izvornom obliku: „The earliest education ought, then, to be purely negative. It consists not in teaching the truth or virtue, but in shielding the heart from vice and the mind from error“)

vrijednosti Rousseau piše u četvrtoj knjizi koja ne pripada više domeni pedagogije već se odnosi na usmjeravanje mladih muškaraca i žena u njihovom odraslom životu. Za kraj je ključno istaknuti da se dijete, odnosno adolescent odgojem i obrazovanjem sve više uključuje u društvo koje ga više ne može pokvariti i učiniti zlim jer ga je mudri i kreposni mentor naučio kako da razlikuje dobro od zla i kako da se nosi sa posljedicama svoga djelovanja.

Mislim da je lako zaključiti koji bi bio Rousseauov odgovor na moje pitanje čini li odgoj čovjeka čovjekom. Budući da bi djecu trebali odgajati u izolaciji, sprječavajući na taj način loš utjecaj obitelji, društva i okoline, ono što dijete usvoji putem odgoja i uz pomoć svoga mentora je sve ono što ga čini čovjekom. Nisu to kultura, običaji i poznavanje znanstvenih činjenica već empirijsko znanje, usvajanje znanja modelom uzrok-posljedica, izbjegavanje lošeg i potraga za dobrim. Da bi to ostvarili, potrebno je početi s odgojem od najranije dobi, ne prepuštajući ništa slučaju. Baš kao što učitelj u suvremenoj nastavi postavlja ciljeve i ishode učenja, na taj način postupa i Rousseauov mentor. Ni u jednom trenutku dijete ne bi trebalo naslutiti da postoje određena ograničenja već bi trebalo biti odgajano tako da istražuje svoju okolinu, pomiče svoje granice i uči se nositi sa zamkama koje nosi sloboda, a to je suočavanje sa posljedicama svojih akcija i preuzimanje odgovornosti. Uočavamo da i Rousseau promiče vrijednosti koje su promovirali i njegovi prethodnici, a to su prije svega sloboda i odgovornost. Od svojih se suvremenika ali i prethodnika ipak razlikuje u jednom, a to je odgoj pojedinca, a ne cijele grupe učenika što je bio slučaj kod ranijih autora. Iako su njegove ideje i stavovi, osobito oni koje je iznio i opisao u *Emilu* naišli na osudu i negodovanje mnogih, činjenica je da se u suvremenom odgoju primjenjuju njegove glavne ideje, a to su : fokus na pojedinca, očuvanje dobrote, slobode i spontanosti i učenje putem primjera⁵¹ što nam govori da je Rousseau bio čovjek ispred svoga vremena.

⁵¹Golubović,A. 2013. str. 35

10. John Dewey

Nemoguće je govoriti o filozofiji odgoja, a ne spomenuti najpoznatijeg filozofa suvremenog doba, Johna Deweyja, čija je dugotrajna filozofska i pedagoška karijera urodila brojnim djelima od kojih je najistaknutije *Odgoj i demokracija*. Već sam u nekoliko navrata istaknula kako su mnogi filozofi temeljili svoje učenje na učenjima svojih prethodnika pa je tako i Dewey tražio nadahnuće u radovima Rousseaua i Platona prilagođavajući ih svome vremenu. Prisjetimo li se Platonove i Rousseauove filozofije, primijetit ćemo da se uvelike razlikuju. Platon je smatrao kako čovjeka trebamo odgajati da bude koristan državi i društvu, ističući pri tome njegovu socijalnu ulogu, dok je Rousseau zazirao od društva smatrajući da će ono iskvariti neiskvarenu čovjekovu prirodu. Postavlja se pitanje kako je Dewey tražio nadahnuće za svoja istraživanja u dva tako različita filozofa? Jednostavno, želio je pronaći sredinu između dvije krajnosti. Uvidio je tako da su obje komponente podjednako važne, i čovjekova društvenost i individualnost te ih stoga treba jednako njegovati i razvijati. Dewey je bio aktivan u obrazovanju cijeli svoj život te je osim predavanja u osnovnim i srednjim školama gdje je imao priliku uočiti probleme u odgoju i obrazovanju, radio na unaprjeđivanju kurikuluma što mu je omogućilo bolji uvid u zamke i zapreke što ih nosi školski sustav i podučavanje. Tako u svome najznačajnijem djelu *Odgoj i demokracija* naglašava važnost istraživanja kao metode učenja jer je vjerovao da obrazovanje treba povezati sa stvarnim iskustvom učenika. Sa iskustvom kao metodom učenja smo se već susreli kod Rousseaua pa i u tome vidimo njegov utjecaj na Deweyja. Osim intelektualnih vještina obrazovanje bi trebalo osposobiti mlade da postaju cjeloživotni učenici koji će moći ostvariti svoj puni potencijal i na taj način doprinijeti društvu. U ovome prepoznajemo Platonovu filozofiju u kojoj se čovjek morao obrazovati kako bi bio koristan društvu, no sjetimo li se njegova detaljnog opisa odgoja u *Državi* uvidjet ćemo da je i njegov čovjek cjeloživotni učenik, osobito ako se obrazuje da postane vladar što je moguće tek nakon pedesete godine života. Cjeloživotno učenje dakle nije nikakva novost, no do sada nije bilo definirano kao takvo pa se stoga Deweyju pripisuju zasluge za uvođenje tog termina. Radeći u školstvu, Dewey je bio zabrinut što škole ne pridaju važnost cjeloživotnom učenju i što promiču pasivne umjesto autonomne i refleksivne učenike te je svojim djelom *Odgoj i demokracija* nastojao baciti novo svjetlo na odgoj i odgojnu ulogu učitelja te na taj način potaknuti odgoj u skladu sa zahtjevima demokracije, koja se nije odnosila samo na politički sustav već i na podučavanje građana (učenika) da donose inteligentne odluke i preuzimaju odgovornost za njih. No, ne samo to. Učenike bi trebalo podučavati sposobnostima prilagodbe i poticati na razvoj učinkovitih navika jer je

suvremeni globalizirani svijet nepredvidljiv. Za razliku od perioda industrijalizacije u kojem su se ljudi pripremali za rad na poprilično statičnom i predvidljivom radnom mjestu, globalizacija je donijela više mogućnosti, ali manje sigurnosti te je zato od iznimne važnosti podučiti učenike prilagodbi. Zapravo, razlog zašto Dewey promiče i naglašava važnost cjeloživotnog učenja jest upravo prilagodba, osobito u vremenu u kojem živimo. Brzi napredak znanosti, tehnologije, umjetnosti od nas zahtjeva konstantnu edukaciju kako bi se mogli prilagoditi novonastalim uvjetima te iskoristiti sve što nam napredak nosi. Što znači prilagoditi se? To znači usvojiti određene navike. No, nisu sve navike podjednako dobre i korisne. Uočio je to i Dewey pa tako razlikuje aktivne od rutinskih navika. Rutinske navike su one navike od kojih zapravo nemamo nikakve koristi jer se svode na puko činjenje uvijek istih radnji (npr. učenje napamet). Za razliku od njih, aktivne navike su ono što bi trebali poticati kod učenika jer one pružaju temelje za razvoj promišljanja i kritičkog mišljenja. Ne možemo reći da su rutinske navike nužno loše (primjerice, oblačimo se i vežemo tenisice kao dio određene rutine), no one nas čine pasivnim i ne potiču nas da razmišljamo o onome što činimo. Dewey to želi izbjeći i opisuje svoga učenika kao aktivnog djelatnika koji se nalazi u centru odgojno-obrazovnog procesa. Zato bi i sva nastava trebala biti organizirana na način da učenici aktivno sudjeluju u njoj, a ne da budu pasivni recipijenti informacija koje će učiti napamet i reproducirati ih bez da poznaju njihovo značenje. Kako to spriječiti i organizirati nastavu da bude poticajna? Dewey kaže da bi djeci uvijek trebali dati nešto da čine, a ne da uče. To činjenje bi trebalo biti takve prirode da zahtjeva razmišljanje i uočavanje povezanosti između stvari.⁵² Baš kao Locke i Rousseau, i Dewey se poziva na iskustvo kao najdjelotvorniju metodu učenja. Kroz rad učenici uče indirektno jer je fokus na tome da se posvete nečemu, a da rezultat toga bude znanje. U modernoj je nastavi, osobito u nižim razredima to ključni način usvajanja novog znanja. Najčešće se odvija kroz igru, primjerice učitelj stranog jezika sa učenicima igra igru 'dan-noć' koristeći pri tome izraze na stranom jeziku kako bi učenici to povezali sa prijašnjim znanjem i stekli novo. Pri tome oni nešto čine, odnosno aktivno sudjeluju u igri dok se u pozadini odvija proces učenja. Jednom usvojeno znanje putem iskustva koristit će nam i za rješavanje drugih zadataka, primjerice kada nas učitelj zamoli da razmislimo o nekoj temi. Odgovor leži u iskustvu, a ne u samim mislima jer kada razmišljamo o određenim temama ili trenucima prisjećamo se događaja iz prošlosti, to jest pozivamo se na prethodno iskustvo. Ipak, važno je istaknuti da nije samo zadaća škole omogućiti djetetu da stječe potrebna iskustva već bi se to trebalo odvijati paralelno sa kućnim

⁵² Dewey, J. 2001. str. 160

odgojem. Učitelji i roditelji bi se trebali međusobno nadopunjavati te na taj način kreirati pozitivno okruženje za učenje. Dewey tako ističe važnost dobre komunikacije na relaciji škola-dom jer obje strane imaju isti cilj, a to je dobrobit djeteta te posljedično dobar odgoj. Prije nego se kratko osvrnem na Deweyja, izdvojila bih citat Aleksandre Golubović koja sažima cilj Deweyevog odgoja:

John Dewey vidi odgoj kao cilj iznad kojeg nema višeg cilja. Za njega je odgoj proces (i to, može se reći, cjeloživotni), a ne tek konačni rezultat. Odgoj je krajnji cilj odgojnog procesa. Ispunjenje tog cilja označava da je čovjek sam sebe ostvario u potpunosti (da je razvio i usavršio sve svoje potencijale i postao potpuno odgojena osoba.)⁵³

Kao i svim prethodnim autorima, i Deweyju se postavlja pitanje čini li odgoj čovjeka čovjekom. Naravno, odgovor je potvrđan, no Dewey ne umanjuje važnost kvalitetnog obrazovanja koje u suradnji sa kućnim odgojem čini dijete čovjekom. On prije svega ističe odgoj i obrazovanje koje će biti u skladu sa zahtjevima demokracije kako bi djeca (učenici) mogli biti osposobljeni donositi inteligentne odluke, kritički razmišljati i biti od koristi svojoj zajednici. Njegova vizija obrazovanja u školama se ne zasniva na pukom usvajanju i reproduciranju informacija već na aktivnom sudjelovanju u procesu učenja, kako učenika tako i učitelja. Kod ranijih je autora, poput Lockeja i Rousseaua, uočio važnost iskustva koje je implementirao i u svoju filozofiju odgoja. Tako se obrazovanje mora odvijati putem djelovanja koje će za posljedicu imati učenje, poput primjerice učenja kroz igru koje je izrazito popularno u nižim razredima. Fokus je dakle na činjenju određene radnje dok se u pozadini, na indirektan način odvija proces učenja. Učenje je zapravo nešto što Dewey ne ograničava samo na školu već ističe važnost cjeloživotnog učenja. Budući da živimo u nestabilnom vremenu, vremenu u kojem se sve mijenja munjevitom brzinom, neophodno je da razvijemo sposobnost prilagodbe, a to je moguće samo ako se pristanemo uvijek iznova usavršavati i usvajati nova znanja kako bi bili u korak sa svojim vremenom, sa prednostima i manama koje nosi. Koliko je važno cjeloživotno učenje koje naglašava Dewey govori i činjenica da danas veliki broj ljudi pohađa razne programe, škole i radionice namijenjene upravo cjeloživotnom učenju. Mogućnost je to za osobe svih uzrasta da stječu nova i produbljuju postojeća znanja, da se kvalificiraju za određeno zanimanje ili prekvalificiraju za neko novo. Na taj se način neprestano usavršavaju, stječu nova iskustva i time doprinose i

⁵³ Golubović, A. 2010. str. 621

sebi i svojoj okolini. Bez stjecanja odgoja i znanja čovjek bi ostao na primitivnoj razini, poput životinje pa možemo zaključiti da odgoj (i obrazovanje) uistinu čine čovjeka čovjekom.

11. Odgoj budućnosti

Vini Rakić, ravnateljica Uprave za nacionalni kurikulum i dobitnica nagrade „Ivan Filipović” za značajan doprinos razvoju sustava odgoja i obrazovanja i Svjetlana Vukušić, doktorica znanosti na Tehnološkom univerzitetu Swinburne u Australiji, 2008. godine objavljuju članak koji nosi naziv *Odgoj i obrazovanje za vrijednosti* u kojem analiziraju vrijednosti koje bi se trebale podučavati, metode poučavanja i ulogu nastavnika, škole i društva u tom procesu. Osim toga, opisuju i uspoređuju prednosti i nedostatke dva suvremena pristupa u poučavanju: izravni pristup koji je usmjeren na odgoj karaktera i neizravni koji utječe na kognitivni razvoj. Posljedično, Rakić i Vukušić ističu važnost obrazovanja za održivi odgoj čiji je cilj odgojiti i obrazovati pojedince tako da budu usmjereni na očuvanje okoliša i opstanak društva.

Članak započinju kratkom opservacijom vrijednosti i njihove uloge u današnjem društvu. Ističu tako da se potreba za definiranjem vrijednosti uvijek javlja s pojavom neke moralne krize. U današnjem društvu je to izrazito veliki problem budući da se sve razvija brzo i da se iz dana u dan susrećemo sa dramatičnim promjenama s kojima se nismo naučili nositi. Izgubljeni u vrtlogu promjena, često napuštamo tradicionalne vrijednosti bez da smo prethodno stvorili nove te se tako usredotočujemo isključivo na materijalno, zanemarujući svoju ljudsku prirodu i potrebu za identitetom i pripadnošću. Rakić i Vukušić zatim zanima možemo li definirati vrijednosti. Mnogi teoretičari su to učinili, no nikada nije određeno univerzalno značenje pojma 'vrijednost'. Ipak, mogu se izdvojiti dvije glavne skupine: vrijednosti koje se grupiraju u različite kategorije (npr. političke, moralne, socijalne, religijske, itd.) i moralne vrijednosti kojima pripadaju sve vrijednosti. Prema drugoj skupini, moral i vrijednosti su neodvojivi pa se prema nekim autorima, poput Aristotela, sve vrijednosti smatraju podvrstama moralnosti.⁵⁴ Kako god ih odredili, svakoj definiciji je zajedničko jedno, a to je da poučavanje vrijednosti i njihovo usvajanje vodi pojedinca i zajednicu dobromu. Vrijednosti nas tako uče donošenju pravilnih odluka, suočavanju sa izazovima i rješavanju problema što prema Rakić i Vukušić, osim kognitivnih vještina, igra važnu ulogu u pripremi za život. To je zadaća prvenstveno roditelja jer su oni ključni za djetetov razvoj, osobito u prvih nekoliko godina života. Kasnije tu odgovornost preuzima i

⁵⁴ Usp. Rakić, V., Vukušić, S. 2008. str. 772

školski sustav koji bi trebao nastaviti sa njegovanjem i poučavanjem vrijednosti koji su roditelji započeli. Spominju tako Rakić i Vukušić da su u kurikulumima mnogih zemalja, uključujući i Hrvatsku, pored stjecanja znanja i vještina i vrijednosti implementirane kao važan faktor jer one potiču "razvoj sebstva, odnosa i društva."⁵⁵ No, problem leži u tome što nije u potpunosti jasno koje bi vrijednosti trebalo podučavati, na koji način i tko je osposobljen da ih podučava. Rakić i Vukušić započinju analizu razlikovanjem dvaju pristupa: izravnog i neizravnog poučavanja. Izravni pristup je usmjeren na izravno poučavanje vrijednosti te se najčešće definira kao odgoj karaktera. Nasuprot tome, neizravni pristup naglasak stavlja na razvoj kritičkog mišljenja i rješavanje problema što je odlika intelektualne dimenzije čovjeka.

Izravni, preskriptivni pristup ili odgoj karaktera ističe važnost škole, nastavnika i školskog okruženja za usvajanje vrijednosti. Pri tome postoji određeni popis vrijednosti koje moraju biti usvojene, npr. odgovornost i hrabrost. Osim toga, nastavni sat mora biti dobro strukturiran te pratiti pomno odabranu literaturu koja u prvi plan stavlja vrijednosti koje moraju biti usvojene. Prema Rakić i Vukušić, to se često čini proučavanjem biografija osoba koje mogu biti uzor ili primjer za određenu vrijednost.⁵⁶ Jednako je važno djelovati i na djetetove emocije koje čine sponu između djelovanja i prosuđivanja. Osjeti li se dijete dobro kada pomaže nekome učiniti će to svaki put kada je nekome pomoć potrebna te će prosuđivanjem doći do zaključka kako je to moralno ispravno. Odgoj za karakter znači upravo to: sklonost da se djeluje u skladu sa onim što se smatra ispravnim, a to nas čini dobrom osobom.⁵⁷ Od škole i nastavnika se očekuje da usmjeri dijete ka tome putu, da svaka nastavna etapa bude prožeta poželjnim vrijednostima te da se djecu potiče da usvajaju društveno poželjne osobine. Ipak, mnogi kritičari će ukazati da takav pristup vodi indoktrinaciji jer se djeci uskraćuje sloboda nametanjem vrijednosti i gotovih istina koje moraju usvojiti, razumjeti ili ne što su te vrijednosti i što se od njih očekuje. Rakić i Vukušić navode i jednu od kritika suprotne pozicije koja zastupa neizravni pristup, a to je takozvana "vreća vrlina". Svako se društvo razlikuje i svatko definira dobar život na svoj način pa se čini kako svi iz te vreće vrlina uzimaju one vrijednosti koje im odgovaraju te na taj način dolazi do relativiziranja vrijednosti.⁵⁸ Ipak, uvidjet ćemo da ni neizravni pristup ne nudi bolje rješenje, budući da je

⁵⁵ Usp. Rakić, V. 2008. str.773

⁵⁶ Isto, str.776

⁵⁷ Isto, str.776

⁵⁸ Isto, str.777

više usredotočen na intelektualni razvoj te iz tog razloga Rakić i Vukušić nastoje pronaći srednji put i pomiriti ova dva pristupa, uzimajući najbolje od svakog.

Neizravni, deskriptivni ili kognitivno-razvojni pristup drži da djecu treba poticati na razmišljanje kako bi sami razvili i usvojili vrijednosti. Naglasak se ne stavlja na sam sadržaj već na proces poučavanja. Rakić navodi kako Kohlbergova metoda to najbolje opisuje. On je naime smatrao kako sa djecom trebamo voditi diskusije o moralnim problemima. Na taj bi način poticali njihov moralni razvoj i usmjeravali ih ka definiranju i usvajanju vrijednosti, no ne vrijednosti koje su im nametnute izvana ili prethodno određene nekim popisom već individualne vrijednosti koje su nastale kao rezultat promišljanja i rješavanja određene dileme. Osim toga, zagovornici neizravnog pristupa naglašavaju i važnost kritičkog razmišljanja jer ono:

„...omogućuje pojedincu promišljanje i uspoređivanje različitih vrijednosti, kao i analizu vlastita ponašanja i ponašanja drugih ljudi, pa i analizu posljedica koje iz toga proizlaze, a pomaže konačno u pronalaženju i usvajanju vlastita niza vrijednosti kojima će se rukovoditi.”⁵⁹

Prisjetimo se Rousseaua i Lockeja koji su naglasak stavljali na iskustvo, uočavanje posljedica i učenja iz istih. Kada bi pokušali odrediti koji bi njihov način poučavanja bio, smjestili bi ih zasigurno u neizravni pristup, dok bi Platonovo i Aristotelovo učenje mogli okarakterizirati kao izravan pristup budući da oni naglasak stave na precizno određenje svake pojedine vrijednosti, odnosno vrline. Kao što smo vidjeli ranije, izravni pristup ima određene nedostatke, no pronalazimo ih i kod neizravnog pristupa. Rakić i Vukušić navode kako kritičari ovoga pristupa zamjeraju pretjerano naglašavanje djetetovog kognitivnog razvoja, ostavljajući njihove emocije i ponašanje po strani. Prigovor se tako upućuje i Kohlbergu budući da on vrijednosti razmatra u izolaciji, a ne unutar društvenog konteksta. No, zasigurno jedna od najvećih zamjerki jest relativizam budući da je pojedincu prepuštena odluka o tome što je dobro, a što loše što posljedično može dovesti do raskida između društvenih vrijednosti i onih koje pojedinac sam stvara.⁶⁰

Iako se ova dva pristupa čine oprečnim, Rakić i Vukušić je zanimalo postoji li način da se spoje uzimajući od svakog pristupa ono dobro i korisno. Citiraju tako Veugelersa te navode sljedeće:

⁵⁹ Rakić, V., Vukušić, S. 2008. str. 778

⁶⁰ Isto, str. 779

On smatra da su i vještine razmišljanja (koje pripisuje indirektnom, kognitivnom pristupu) i naglasak na univerzalnim vrijednostima (pripisane direktnom, preskriptivnom pristupu) važni. To znači da se djeca mogu poučavati određenim grupama vrijednosti, ali da to bude praćeno kritičkim razmišljanjem, propitivanjem i diskusijom.⁶¹

Moguće je, dakle, u određenoj mjeri uskladiti ove pristupe kako bi se očuvala djetetova samostalnost i izbjegla indoktrinacija ali i kako bi im se ipak prenijeli određeni etički principi o tome što je dobro i loše budući da djeca nemaju samostalnost razmišljanja poput odraslih.

No, time problem nije riješen. Ostaje otvoreno pitanje koje vrijednosti treba poučavati, koje su važne za odgojno-obrazovni proces i izgradnju moralnog karaktera. U tome se slučaju najčešće uzimaju univerzalne vrijednosti poput poštenja, no Rakić i Vukušić navode kako to ipak nije rješenje budući da vrijednosti koje se njeguju u jednoj kulturi ne moraju biti i vrijednosti neke druge kulture. Kada nekome postavimo pitanje što su vrijednosti, često ćemo čuti odgovore poput: hrabrost, poštenje, odgovornost, iskrenost, skromnost, velikodušnost. Tu naravno nije kraj iz čega i proizlazi problem definiranja i kategoriziranja istih. No, neki su ipak priskočili sa rješenjem navodeći kako nam za moralni razvoj nisu nužne sve vrijednosti nego samo nekoliko temeljnih poput pravde i ljudske dobrobiti.⁶² Na isti je način, navode Rakić i Vukušić, problem nastojao riješiti i Rushworth M. Kidder koji je proveo anketu sa desecima muškaraca i žena tražeći od njih da navedu osam temeljnih vrijednosti. Pomnom analizom izdvojio je sljedeće: odgovornost, ljubav, poštovanje života, sloboda, istinitost, poštenje, tolerancija i jedinstvo.⁶³ Slično istraživanje je provedeno i u Hrvatskoj gdje su ispitanici uglavnom naveli iste vrijednosti. Ono što autorice naglašavaju, a od iznimne je važnosti za ovu temu jest da potraga za vrijednosnim sustavom više nije usmjerena samo na traženje zajedničkog sa istom (ili sličnom) kulturom ili zajednicom već da se nastoje odrediti vrijednosti koje su zajedničke i u interesu svih ljudi na svijetu. Čini se kako je teoretičarima to pošlo za rukom pa su izdvojili jednu, a to je težnja dobrom, dobroti. Ovdje možemo povući paralelu sa antičkim filozofima koji su u gotovo svim svojim djelima isticali sklonost ka dobrom: dobrom životu, eudaimonii kao najvišem ljudskom dobru, posjedovanju dobrog duha, itd.

U posljednjem poglavlju članka Rakić i Vukušić pišu o vrijednostima u obrazovanju za održivi razvoj. Riječ je o obrazovanju za okoliš, za održavanje prirodnog svijeta, odnosno

⁶¹ Isto, str.779

⁶² Isto, str. 781

⁶³ Usp. isto, str. 781

planeta Zemlje. Održivi se razvoj definira kao „ *razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnje generacije bez ugrožavanja zadovoljavanja potreba budućih generacija.*”⁶⁴ Kao što sam navela i ranije, živimo u vremenu velikih i naglih promjena, sve brže se razvija tehnologija i industrija, a sve to ostavlja snažne posljedice na naš život na Zemlji. Da bi to spriječili, osigurali sebi dobar život, ali i budućim naraštajima važno je da usvojimo vrijednosti koje će nam omogućiti da promijenimo vlastito ponašanje na bolje, da postanemo svjesni sebe i drugih oko nas, svojih djelovanja i njihovih posljedica. Osim toga, obrazovanje za održivi razvoj trebalo bi nas ohrabriti da kritički razmišljamo, učimo za život, budemo usmjereni na ono što budućnost nosi, preuzimamo odgovornost i poštujemo pravo na život drugih ljudi i vrsta. Smatram da se o ovome jako malo govori, a iznimno je važno. Čini se kako smo svi, kao društvo, većinu vremena usredotočeni samo na sadašnji trenutak, uzimajući zdravo za gotovo sve što nam se pruža. Biti odgojen i obrazovan ne znači biti dobar samo sebi već i svima oko sebe, uključujući i prirodu i životinje. Biti odgojen i obrazovan ne znači biti načitan i pametan već odgovoran i poduzetan. Biti odgojen i obrazovan ne znači znati što su vrijednosti već živjeti u skladu s njima i prenositi ih na druge. Posljedično želim spomenuti, citirajući Rakić i Vukušić: „ *Jedino se razvijanjem cjelovite osobe vrijednosti mogu ostvariti u djelovanju i tek s takvim obrazovanjem možemo se suočiti sa izazovima 21.stoljeća.*”⁶⁵

⁶⁴ Isto, str. 788

⁶⁵ Isto, str. 790

12. Zaključak

Čitajući literaturu, analizirajući i interpretirajući autore koji su se bavili filozofijom odgoja nastojala sam pronaći odgovor na pitanje čini li odgoj čovjeka čovjekom. Iz same definicije odgoja, kao djelatnosti usmjerene na oblikovanje i podučavanje pojedinca, proizlazi da on uistinu čini čovjeka. No, kompleksan pojam kakav jest, odgoj je definiran na bezbroj različitih načina te se nisu svi autori slagali oko toga da u središtu odgoja treba biti dijete nego i roditelji (odgajatelji), poput Lockeja. Neki se, naprotiv, nisu s time složili, poput Rousseaua koji je nastojao ukloniti svaki mogući negativni utjecaj na djetetov razvoj, uključujući i njegovu obitelj. Antički autori dijelili su Rousseauovo mišljenje, poglavito Platon koji je kroz cijelu *Državu* naglašavao ključni značaj odgoja i obrazovanja za oblikovanje čovjeka koji od najranijih dana mora biti uključen u taj proces kako bi ostvario svoj puni potencijal i na taj način doprinio svojoj državi. Sokrata je zanimala intelektualna dimenzija čovjeka u kojeg je po rođenju usađeno znanje koje mora "poroditi" uz pomoć mudrog učitelja. Znanje za njega predstavlja temelj za djelovanje te smatra da čovjek čini zlo iz neznanja, ističući kako onaj koji posjeduje znanje i zna što je dobro nikada neće činiti loše. Baš poput Platona i Aristotela, i Sokratov čovjek provodi život u potrazi za vrlinom jer je vrlina ono što čini život dobrim i što nam osigurava sreću, odnosno eudaimoniu. Dewey, Rakić i Vukušić uviđaju važnost suradnje i zajedništva između obitelji, škole i djeteta. Samo obuhvaćajući te tri komponente možemo osigurati djetetu poticajnu i pozitivnu okolinu u kojoj će se razvijati i odrastati, aktivno sudjelovati u učenju i uočavati uzroke i posljedice svojih djela, drugim riječima učiti će se odgovornosti, slobodi i jednakosti, vrijednostima koje su se nebrojeno puta isticale kao važne. Osobno smatram da se svi roditelji, učitelji i odgajatelji općenito, a osobito u današnje doba, nalaze pred velikim izazovom kada je dobrobit i odgoj djece u pitanju. Uz nagle i stalne promjene, koje je ponekad teško pratiti, trendove koji nam se nameću i negativne utjecaje koji dolaze sa svih strana teško je odvojiti dobro od lošeg, korisno od beskorisnog. Zato je od iznimne važnosti, a što su i Dewey, Rakić i Vukušić naglašavali, osvijestiti da je odgoj i učenje cjeloživotni proces i da nikada ne smijemo prestati stremiti ka boljem. To prvenstveno moramo činiti radi sebe, ali i radi djece koja se u mnogočemu ugledaju na nas. Kada ne znamo što reći ni kako postupiti, zastanimo na trenutak i prisjetimo se onoga što je uistinu važno: djece. Ona na ovaj svijet dolaze čista, nevinna, neiskvarena, znatiželjna i uzbuđena spoznati i proživjeti život. Budimo nada i svjetlo u njihovom životu, njegujmo vrijednosti koje će nas učiniti boljim i koje ćemo moći usaditi u druge. Jer nema ljepšeg dara nego nekoga učiniti čovjekom.

13. Popis literature

1. Aristotel. (1999). *Nicomachean ethics*. Hackett Publishing Company
2. Berčić, B. (2008). *Etika vrlina*. Filozofska istraživanja, Vol.28 No.1, 193-207
3. Bognar, B. (2015). *Čovjek i odgoj*. Metodčki ogledi : časopis za filozofiju odgoja, Vol. 22 No. 2, 9-37
4. Dewey, J. (2001). *Education and democracy*. Preuzeto s:
<https://nsee.memberclicks.net/assets/docs/KnowledgeCenter/BuildingExpEduc/BooksReports/10.%20democracy%20and%20education%20by%20dewey.pdf> (stranica posjećena: 10.11.2019)
5. Hrvatska enciklopedija. <http://www.enciklopedija.hr/>
6. Golubović, A. (2010). *Filozofija odgoja*. Riječki teološki časopis, god. 18 (2010), br. 2, 609-624
7. Golubović, A. (2013). *Aktualnost Rousseauovih promišljanja filozofije odgoja s posebnim osvrtom na moralni odgoj*. Acta Iadertina, Vol. 10 No. 1, 2013.
8. Golubović, A. (2018). *Učiteljski poziv i odgajanje: razmatranje iz perspektive filozofije odgoja*. Odgojno-obrazovne teme, Vol.1, No. 1-2, 141-163
9. Jakopec, P. (2014). *Promišljanje odgoja u Johna Locke*. Obnovljeni život : časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 69. No. 4, 509-521
10. Kljajić, S. (2016). *Odgoj za kršćanski karakter*. Preuzeto s: <https://posusje.net/sadrzaj-4-listopadske-tribine-odgoj-za-krscanski-karakter/>
11. Legrand, L. (2001). *Moralna izborazba danas: ima li to smisla?* Zagreb: Educa
12. Locke, J. (1824). *Some thoughts concerning education*. Preuzeto s:
https://oll.libertyfund.org/titles/locke-the-works-vol-8-some-thoughts-concerning-education-posthumous-works-familiar-letters#lf0128-08_head_002
13. Platon. (2009). *Država*. Zagreb: Naklada Juričić
14. Platon. (1968). *Protagora*. Beograd: Kultura
15. Polić, Milan. (1993). *K filozofiji odgoja*. Zagreb: Znamen.
16. Pranjić, M. (2015). *Staroatenski pristup odgoju*. Magistra Iadertina, Vol. 10. No. 1, 37-48
17. Rousseau, J.J. (1889). *Emile or concerning education*. Boston: D.C.Heat& Company

18. Rakić,V., Vukušić,S. (2008.) *Odgoj i obrazovanje za vrijednosti*. Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja, Vol. 19 No. 4-5, 108-109

19. Savater, F. (1998.) *Etika za Amadora*. Zagreb: Educa

20. Senković,Ž. (2013). *Praxis nakon vrline. Različita čitanja Aristotela: Alasdair MacIntyre i Hannah Arendt*. Filozofska istraživanja, Vol. 33 No. 4, 631-642

21. Senković,Ž. (2006). *Aristotelov odgoj za vrline*. Metodički ogledi : časopis za filozofiju odgoja, Vol. 13 No. 2, 43-61

Šestak,I. (2003). *Shvaćanje čovjeka u povijesti filozofije : (1. dio)*. Obnovljeni život : časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 58 No. 3, 283-303